

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

**УКРАЇНСЬКІ ТЕМПОРАЛЬНІ ФРАЗЕМИ ЯК ЗАСІБ
УДОСКОНАЛЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Кваліфікаційна робота здобувачки
освітнього ступеня магістра
64 Ф групи факультету української та
іноземної філології
зі спеціальності 014 Середня освіта
предметної спеціальності
014.01 Українська мова і література
освітньої програми «Середня освіта:
українська мова і література»
Казанжи Аліни Іванівни

Керівник: к. філол. н., доц. Циганок І. Б.

Рецензент: к. пед. н., доц. Глушук С. В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕМПОРАЛЬНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ОБ’ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ОПИСУ.....	6
1.1. Поняття про фраземи з темпоронімом та аспекти їх вивчення.....	6
1.2. Час та його фразеологізація.....	11
1.3. Темпоральна фраземіка в контексті лінгвокультури.....	14
Висновки до розділу 1.....	18
РОЗДІЛ 2. ФРАЗЕМИ З КОМПОНЕНТОМ ТЕМПОРОНІМОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	20
2.1. Фразеологізми з темпоронімом на позначення циклічності часу... ..	20
2.2. Темпоральні фраземи зі значенням лінійного вияву часу.....	29
Висновки до розділу 2.....	32
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ У СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	34
3.1. Аналіз програм з української мови щодо вивчення фразеології у профільній школі.....	34
3.2. Поняття лексичної і фразеологічної компетентностей у сучасних наукових студіях.....	37
3.3. Завдання і вправи з темпоральної фраземіки для вдосконалення лексичної компетентності учнів старшої школи на уроках української мови	43
3.4. Удосконалення лексичної компетентності старшокласників засобами фразеології на позначення часу в позакласній роботі	55
Висновки до розділу 3.....	59
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	66
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Серед актуальних питань сучасної фразеології важливе місце посідають наукові студії про темпоральні фраземи. Вони привертають увагу дослідників, оскільки становлять чисельний шар у лексико-фразеологічному складі всіх національних мов. Науковці переконані, що ідея про час зумовлює специфіку національного менталітету і всю систему цінностей, бо саме різниця в розумінні часу є основою різноманітності культур, адже будь-яке трактування часу характеризує історичний тип культури [38]. Окремі проблеми фразеології з темпоронімами у чеській мові досліджує Л. Кобилецька [27; 28; 29], у польській – Х. Ніколайчук [44], у німецькій – С. Сторонська [69], у китайській – С. Цимбал [82], в українській – О. Бондар [5], М. Цегельська [79], Т. Голосова [11], Ю. Литвиненко [38], І. Беньковська [4], І. Циганок, А. Казанжи [80; 81] та ін.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю аналізу темпоральних фразеологізмів української мови, що мають національно-культурний зміст. Темпорофраземіка виражає емоційно-оцінний погляд людства на світ і сприяє розумінню, яким чином сформувалися традиції у різних етносів.

Наукову новизну роботи вбачаємо у студіюванні українських темпоральних фразем як мовних одиниць і як засобу вдосконалення лексичної компетентності учнів старшої школи.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в описі семантики фразем з темпоронімами як частотних етномаркованих одиниць української фразеології, а також їх ролі в удосконаленні лексичної компетентності учнів профільної школи.

Щоб досягти поставленої мети, необхідно розв'язати такі **завдання**:

а) описати корпус українських фразем з часовим значенням за лексикографічними джерелами;

б) здійснити семантичну класифікацію ФО на позначення часу, прокоментувати їх національно-культурну специфіку, варіативність, синонімію, антонімію;

в) розробити вправи і завдання, спрямовані на вдосконалення лексичної компетентності старшокласників на уроках української мови та під час позакласної роботи.

Об'єкт дослідження становлять темпоральні фразеологічні одиниці з національно-культурною семантикою, а **предмет вивчення** – семантичні групи ФО з темпоронімами та сучасні ефективні лінгвометодики для вдосконалення лексичної компетентності учнів профільних класів.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи вбачаємо у з'ясуванні особливостей української темпоральної фразеології як засобу вдосконалення фразеологічної компетентності учнів старшої школи.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що його результати можна використати на уроках української мови під час вивчення розділу «Фразеологія», а також у роботі лінгвістичного гуртка для старшокласників.

Методи дослідження: класифікаційний, описовий, частково – квантитативний; аналіз та синтез, теоретичне осмислення лінгвометодичних інновацій.

Картотека матеріалу нараховує 398 одиниць.

Джерелами для дослідження послужили «Словник фразеологізмів української мови» [65; 66], «Словник фразеологічних синонімів» [64], словник-довідник «Знаки української етнокультури» [21], «Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями» [63], добірки паремій з темпоральним компонентом [52; 53; 54; 55; 56], а також власні спостереження.

Апробацію результатів дослідження здійснено під час виступів на наукових заходах різного типу, як-от: X Всеукраїнська науково-практична конференція «Науковий пошук студентів та аспірантів ХХІ ст.: сучасні

проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук» з нагоди Всесвітнього дня науки в ім'я миру та розвитку (15 листопада 2024 р., м. Ізмаїл); Всеукраїнський круглий стіл «Актуальні питання дослідження та навчання української мови і літератури в поліетнічних регіонах України» з нагоди Міжнародного дня рідної мови (19 лютого 2025 р., м. Ізмаїл); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та студентів з нагоди Всеукраїнського дня науки «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента» (16 травня 2025 р., м. Ізмаїл); 2 Міжнародна науково-практична конференція «Innovative Approaches in Modern Science and Technology» (18-19 червня 2025 р., м. Лісабон, Португалія); V Міжнародна науково-практична конференція «Research in Science, Technology and Economics» (10-12 грудня 2025 р., Люксембург) та у трьох публікаціях.

Структура кваліфікаційної роботи: вступ, три розділи з підрозділами та висновками до кожного з них, висновки, список використаних джерел і літератури, додатки. Загальний обсяг тексту дослідження становить 85 сторінок, список використаних джерел і літератури нараховує 91 позицію.

РОЗДІЛ 1. ТЕМПОРАЛЬНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття про фраземи з темпоронімом та аспекти їх вивчення

Поняття часу є одним із унікальних у культурі всіх народів, їх свідомості та духовному житті. Загальновідомо, що ідея про час розкриває національний менталітет, систему цінностей етносу, адже різниця у сприйнятті часу – це тло для розмаїття культур. Прийнято вважати, що етнічна культура формується і зберігається завдяки трансформації через код як засіб доступу до елементів культури.

Як зазначає С. Сторонська, «взаємодія часу і буття, реальність часу, часовість буття належать до найдавніших проблем філософської думки, котра протягом тисячоліть демонстрували діаметрально протилежні твердження щодо його існування та цінності. Розвиток суспільства та науки не лише поглибив первинні уявлення про час, розкрив його лінійну та циклічну природу, але й дав змогу осягнути його в астрономічній, біологічній, історичній, суспільній сферах... Найбільш достовірним джерелом інформації про час, його природу і сутність є мова, що фіксує цю категорію у своїй картині світу, віддзеркалюючи сукупність знань її носіїв про розмаїття часових відношень. Уявлення людства про час виявляється в розумінні одночасності, послідовності, міри, відстані, теперішнього, минулого, майбутнього, початку і кінця, наступності, одночасності і різночасності, постійності і тимчасовості [69, с. 127].

За словами О. Литвиненко, «час як фундаментальне поняття науки, залишається одним із найпотаємніших феноменів світу і свідомості людини. Більш повно та точно час реалізується в культурі... Так, у первісному суспільстві панувало розуміння часу як циклічного,.. минуле сприймалося як недалеке минуле, а сьогодення та майбутнє – як повторення минулого. Тож, життя первісної людини було немов поза часом... Культура етносу

створюється і формується, передається і зберігається, трансформуючись через код. Код є своєрідним інструментом доступу до базових елементів культури, наявних у будь-якому предметі діяльності людини... У концептуальній групі кодів, що базуються на підставі смислової єдності елементів, співвіднесених із матеріальним змістом, виділено *темпоральний код*, де репрезентуються образи через позначення часу [38].

У лінгвістиці під темпоральністю розуміють сукупність мовних засобів вираження фізичного і філософського аспектів категорії часу.

Вважаємо, що час як категорія української лінгвокультури яскраво представлена у фраземіці, зокрема темпоральній і локативній, де переважна більшість одиниць є етномаркованими, адже «входять до контексту життєвих подій, створюючи соціальну, комунікативну або міжособистісну ситуацію, що спонукає до створення позитивної або негативної атмосфери» [38, с. 141].

На думку Х. Ніколайчук, найбільш вичерпну інформацію про семантику темпоральних фразеологічних одиниць (ТФО) можна спостерегти у контекстних дефініціях, у статтях фразеологічних словників, а в мережі та в живому комунікуванні фраземи можуть набувати модифікацій, наприклад, ідеться про розширення лексичної сполучуваності фразем, часткову дефразеологізацію темпоральних одиниць [44].

В цьому науковому дослідженні приймаємо таке робоче визначення: фразеологізми з компонентом темпоронімом – це стійкі вирази зі сталим значенням на позначення різних часових відношень у мові.

За нашим спостереженням, до темпоральних фразем слід застосовувати загальноприйняті класифікації: 1) семантико-функційну, виділяючи фразеологічні зрощення, єдності, сполуки і фразеологічні вирази комунікативного характеру. В їх межах за змістом сем, що постають на основі внутрішньої форми кожної одиниці, можна здійснити семантичну/тематичну диференціацію ТФО.

Також темпоральні фраземи поділяють на групи за частиномовним вираженням компонентів (стрижневого і залежного/залежних), за стилістичним маркуванням тощо.

Як свідчить аналіз наукової літератури з означеної проблеми, фразеологічні одиниці з семантикою часу вивчали за такими аспектами, як семантичний, порівняльний, діалектологічний, лінгвостилістичний та ін.

Наприклад, у *семантичному плані* студіює ФО з темпоронами М. Цегельська. Вона зазначає, що такі одиниці в національній мовній системі диференціюються відповідно до сфери їх використання за тематичними групами. Порівнюючи фразеологічні синоніми з відповідними лексемами, дослідниця помітила функціонально-стильові відмінності їх слововжитку: «Слова вживаються частіше в офіційно-діловому, науковому стилі, а синонімічні їм фраземи – загальноживані та використовуються в розмовному, художньо-белетристичному, публіцистичному й ораторському стилях» [79, с. 87]. Авторка виділила 2 базові семантичні групи, як-от: фразеологізми, що визначають час у зіставленні з віком людини, а також фраземи, що вказують на реалії людського життя.

Д. Мицан у статті «Український фразеологізм *сім днів на тиждень*» аналізує темпоральну фраземіку, компонентом якої є найменування днів тижня, та репрезентує спробу описати лексико-семантичні поля і семантичні значення таких фразеологізмів; спостерегти, чи завжди ТФО мають темпоральне значення. Дослідниця виявила антонімічні, синонімічні відношення між часовими ідіомами та пареміями та варіантну заміну назви одного дня тижня іншою. Зокрема, в дослідженні наголошено, що «найбільш продуктивною є лексема четвер, з якою є 3 фразеологізми, по 2 ФО мають неділя і серeda, 1 ФО у своєму складі містить п'ятницю. Лексеми понеділок, вівторок і субота виявилися малопродуктивними для фразеології. Фразеологізми ілюструють, що ФО можуть у своєму складі містити часовий компонент, натомість їх значення не завжди мають ознаки темпоральності.

Однак наявність значно більшої кількості прислів'їв і приказок з назвами днів тижня становитиме перспективу для подальшого дослідження темпоративної фразеології з вибраними часовими фрагментами» [42, с. 60].

На матеріалі китайської лексики і фразеології вивчає категорії темпоральності і локативності С. Цимбал. За спостереженням авторки, «модель світу китайського етносу теж побудована на загальноприйнятих уявленнях, на мовному рівні категорії часу та простору знайшли своє вербальне відображення в різноманітних локативних і темпоральних засобах, які, зокрема, увійшли до складу багатьох фразеологізмів китайської мови. Найбільш чітке та яскраве вираження локативності та темпоральності спостерігається у складі китайських ФО *чен'юй*, серед компонентів яких можна виокремити головний локатив «сторони світу» і темпоратив «пори року», які є типовими репрезентантами уявлень про простір і час китайців» [82, с. 214].

На матеріалі фразеологічного словника української мови В. Ужченка здійснила пробу аналізу лексико-семантичних полів ФО з темпоральним значенням та виділила групи на позначення часових проміжків І. Беньковська [4].

У деяких дослідженнях представлено опис ФО з темпоронімом на межі граматики, лексики і лінгвокраїнознавства. Автори вивчають міфологізовані фразеосполуки з темпоронімами на позначення проміжку часу чи періоду людського життя людини, виявлені у фольклорних і лексикографічних працях. Тлом для досліджень такого типу можуть слугувати етикетні норми поведінки українців, що можливо завдяки їх світоглядним міфологічним уявленням, закодованим у внутрішній формі фразем.

Діалектологічний аспект студіювання фразеології з компонентом темпоронімом репрезентовано в працях відповідної наукової галузі – діалектології. Так, Н. Коваленко та І. Царюк розглядають фразеологізовані найменування Великодніх свят на діалектному матеріалі (говірки

Гуцульщини, Південної Волині, Буковини), наголошуючи на важливості національно-культурної семантики завдяки фраземам, зафіксованим у ході вивчення календарних обрядів [31]. Досліджувані авторками ФО з часовим значенням засвідчують національну самобутність українського діалектного мовлення і водночас культурну інформацію про український етнос.

Також принагідно ТФО з компонентом *сніг* присвячено наукову розвідку Н. Коваленко та Б. Коваленка [30]. Автори наголошують на лінгвокультурологічному складникові студювання народної фразеології шляхом виявлення способів дослідження національної культури у внутрішній формі фразем. Номінація природного явища снігу з іншими компонентами формує в ФО змістову цілісність, яка сприяє створенню наочно-чуттєвого уявлення про людину: 1) зовнішність; 2) розумові здібності; 3) риси характеру; 4) вчинки. Цікаво, що дослідникам вдалося виявити завдяки ТФО модель циклічності часу, природного порядку, в основі яких – компонент сніг, на позначення понять ‘ніколи’, ‘дуже довго’, ‘тривалий час’ та ін. [30, с.170].

А. Івченко представила спробу *ономасіологічного аналізу* темпоральних фразеосемантичних рядів ‘ніколи’ і ‘дуже давно’ в українських народних говорах [23].

Крім того, можна виділити *аспект художньої інтерпретації ТФО* (як і всіх інших фразем). Згідно з таким баченням традиційний фразеологізм набуває індивідуально-авторського осмислення в художньому тексті або автор продукує оказіональні сталі одиниці, відтворюючи таким чином власний світогляд. Серед наукових праць означеної тематики зазначимо статті Х. Ніколайчук зазначає, що фраземи мають «денотативний та конотативний аспекти» [44, с. 190]. Принагідно ці питання частково розв’язуються у працях С. Романюк [90], Т. Голосової [11], С. Терещенка [71].

Зіставний аспект вивчення темпоральних фразеологічних одиниць на основі наукових студій Л. Кобилецької [27], яка вивчає ТФО у порівняльному аспекті на матеріалі української та чеської фраземіки. Дослідниця описує

варіантність чеських і українських ТФО на фонетичному, морфолого-синтаксичному та лексичному рівнях мови. За її спостереженням, найбільш поширеними у чеській мові є стилістичні та лексичні ФВ, репрезентовані такими підгрупами: дієслівна, іменникова, прикметникова, числівникова та займенникова. В українській темпорофраземіці частотні лексичні варіанти, серед яких переважають ФВ, що постали завдяки вживанню лексем однорідної тематичної групи. Також авторка відзначає при тотожності загальної семантики помітні розбіжності стрижневих компонентів, котрі становлять основу образних характеристик.

І. Прасова у кваліфікаційній роботі «Фразеологізми української та англійської мов на позначення граничності» на здобуття освітнього ступеня магістра здійснила спробу зіставного аналізу фразем з семантикою граничних вимірів в українській та англійській мовах і зазначила, що такі ФО позначають завершення якоїсь події, вони можуть бути корисними в різних ситуаціях з метою створення живої мови обох народів. Завдяки загальнонауковим та спеціальним методам авторці вдалося виявити й описати специфіку структури і значення фразеологізмів з семантикою граничності в обох досліджуваних мовах, проаналізувати різні типи таких фразем та їх слововжиток [51].

Отже, як свідчить аналіз наукової літератури, фразеологізми з часовим значенням вивчають у семантичному, країнознавчому, діалектологічному, лінгвостилістичному, художньому, зіставному, лінгводидактичному аспектах.

1.2. Час та його фразеологізація

Загальновідомо, що темпоральність і локативність сприймаються соціумом як важливі складові об'єктивного світу. За допомогою цих понять носії мови диференціюють явища, дії, ознаки, проміжки, конкретизують зв'язки між речами в часопросторі.

Здавна у людей усталилося уявлення про час як про явище циклічне, або подієве і лінійне, або поступове. Загальновідомо, що розуміння про

циклічність, завершеність, повторюваність часу є в усіх етносів. Час, за спостереженням Л. Кобилецької, відображає загальну властивість матеріальних процесів протікати послідовно один за одним, мати тривалість, розвиватися за етапами, стадіями. Таким чином, поняття часу охоплює основні властивості процесів, котрі відбуваються з матеріальними тілами, а саме тривалість і черговість подій. Відповідно до цього слід розрізняти такі часові відношення: а) на позначення тривалості дії в часі; б) частин доби, днів тижня, свят; в) вікових періодів у житті людини; г) послідовності подій у житті людини (минуле, теперішнє, майбутнє тощо [29]).

Час студіюють філософи, психологи, історики, культурологи, мовознавці. Як стверджує дослідниця, попри спільні риси категорії часу в кожній культурі зокрема, учені визначають її національну специфіку. Л. Кравець з цього приводу наголошує, що *час* належить до числа фундаментальних понять, які формують етномовну картину світу, це асоціативнообразний поліконденсат, у якому відобразилися національно-культурна, ментально-психологічна специфіка (...) народу [35, с. 192].

У словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка подано таке визначення: час – тривалість існування явищ і предметів, які вимірюються століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і т. ін.; здавна зоряне небо було своєрідним годинником (звідси – зоряний час – тривалість, яка визначається обертанням Землі навколо своєї осі відносно зірок; розрізняли добрий і поганий час, вважалося, що добрий час приносить людині здоров'я, щастя, багатство, успіх (тому бажають на прощання «в добрий час», а поганий час – хвороби, невдачу, біду (кажуть: зустрілись ми в недобрий час, коли зустріч не принесла бажаних наслідків» [21, с. 635].

Саме різні життєві ситуації, характеристики людей часто з вказівкою на час закодовані у різнотипній фраземіці усіх мов світу.

З українських легенд, повір'їв, паремій, наприклад, можна дізнатися характеристику рис людини: без часу вродився, без часу й загине – про когось безталанного [21, с. 636]; усвідомити чиїсь влучні дії – всьому свій час [21, с. 636]; вказівку на згаяний час – згаяного часу й конем не наздоженеш [21, с. 636] або на смерть: настане час – не стане нас [21, с. 636].

Дослідники розуміють час як явище антропоцентричне, відображене в мовній картині світу, адже світ – це спостерігач і об'єкт його уваги. Крім того, зміст часових форм засвідчує риси фізичного часу, ставлення людини до часу, а мовний час відображає часові форми. За словами О. Петрушенко, темпоральність охоплює властивості реального, перцептуального та індивідуального часу [48, с. 34].

У мовознавчому розумінні темпоральність – це семантична категорія, до якої входять саме такі види часу, як їх вичленовує людина в своїй практиці: йдеться про відтинки часу, тривалість/нетривалість, швидкість/повільність, початок/кінець/протяжність у часі, одночасність/різночасність тощо.

Треба розуміти, що лінгвістичний час не збігається з реальним часом, він відтворений завдяки мовним засобам і засвідчує моделі людського мислення щодо часових виявів. На думку Л. Кобелецької, «поділ часу на теперішній, минулий і майбутній є рисою лінгвістичного, а не абсолютного фізичного часу. Тричленна ієрархічна структура лінгвістичного часу базується на відношенні дії до моменту мовлення [29]. У мовознавчій науці термін *темпоральність* тлумачать неоднаково. С. Романюк, наприклад, визначає це поняття як мисленнєву категорію, що виводить процес осмислення часових відношень на рівень їх мовленнєвої організації [90].

За спостереженням О. Литвиненко, категорія темпоральності відображена також у сталих одиницях, пов'язаних з етнофразеологією. Сприйняття і відображення часу неоднаково здійснюється в різних етнокультурах і відображається в мовній системі. Усі давні слов'яни не мали такого абстрактного уявлення про час, як нині. Саме тому набір слів на

позначення означеного поняття, був пов'язаний до конкретними асоціаціями і водночас концентрований і нерозділений за смыслом... Дослідниця наводить приклади: слово *час* у болгарській мові позначає 'годину', у сербській і хорватській – 'мить', у більшості слов'янських мов (словенській, польській, чеській, словацькій) – має загальне хронологічне значення. В українській мові *час* багатозначне слово, позначає час і погоду, що відображає давній взаємозв'язок цих понять [38]. В українській фразеології є ФО, що відображають уявлення про добрі та лихі години, мотивовані віруваннями, бо у світорозумінні українців важливе місце займали вірування, пов'язані з пересторогами, обмеженнями тощо [38]. Тому, на думку авторки статті, «в етикетній поведінці повсякденного життя використовувалися вербальні етикетні фрази з темпоронімами *вік, пора, час, година* задля створення позитивної або негативної атмосфери в конкретній ситуації» [38, с.141].

Отже, національно-культурній специфіці ідіоматичних виразів притаманні риси мовнокреативного мислення, національно-культурні компоненти, вторинна концептуалізація та категоризація сформованих у свідомості мовців уявлень про навколишню дійсність. Як наголошено мовознавцями, образно-асоціативний комплекс, котрий входить до складу фразеологічного значення, має конотативні зв'язки з еталонами, символами, закодованими у народному світобаченні. За допомогою конотації виникає поєднання між ФО та духовною культурою народу [28].

1.3. Темпоральна фразеологія в контексті лінгвокультури

У зв'язку зі зміною парадигми лінгвістичних знань на початку ХХІ століття з'явилося чимало наукових праць, присвячених лінгвокультурному висвітленню фраземіки [5; 6; 7; 8; 10; 15; 25; 32; 34; 41; 62; 68; 72; 87; 88]. Так, В. Тимкова здійснила спробу проаналізувати специфіку функціонування фразеологізмів у означеній площині з позицій формування фахової культури мовлення здобувачів вищої освіти [72]. Дослідниця зазначає, що

фразеологізми як компонент культури віддзеркалюють народну культуру, психологію і філософію, етнічну ментальність, і містять інформацію про матеріальні та духовні орієнтири народу, визначаючи риси його картину світу [72].

На думку Н. Данилюк, «мовна картина світу українців виявлятиметься насамперед, на лексико-фразеологічному рівні мови у групі одиниць, в яких через виразні поняття втілюються такі риси українського етносу як географічне місцепроживання, побут і звичаї, сім'я і родинна обрядовість, усна народна творчість, мистецтво, вірування, мораль, основні галузі господарства, промисли і ремесла, житло, одяг, національні страви, зовнішність, типові внутрішні риси, психіка, ментальність. Ідеться про кордоцентричність, рефлексійність, споглядальність, волелюбність, що сформовані під впливом географічних, історичних, соціальних умов життя» [14, с. 180].

Відома вітчизняна фразеолог Н. Венжинович стверджує, що передумовами студіювання етнокультурних особливостей ФО зводяться до зосередження уваги на мовній та духовній культурі окремого мовця й усієї мовної спільноти. Загальновідомо, що мова сприяє становленню культури здавна, і свідченням цьому насамперед є фраземіка будь-якої мови. Дослідниця пише, що саме оновлена й культурно маркована картина світу формує мовну свідомість людини, а відтак і культурно-національну самосвідомість. Тому, на думку авторки, «фразеологія – найбільш культуруноносний компонент мови в дії» [7].

ТФО зберігають пам'ять про образну мотивованість значення, і водночас передають її наступним поколінням, закріплюють і несуть відтворене в культурних конотаціях світорозуміння мовців. У такому аспекті важливими є лінгвокультурологічні дослідження про фразеологічний склад мови, котрий надає чітке розуміння національного менталітету етносів. Саме етнофраземи яскраво відображають різницю між лінгвокультурами.

Лінгвокультурологічна цінність фразеологізмів зумовлена тим, що вони репрезентують світобачення етносу і є показовими щодо культурних концептів. У фразеології закодований досвід поколінь, його самобутність. Засобом утілення національно-культурної специфіки фразем слугує образна основа, пов'язана «у знаковому просторі певної мовної спільноти. Ця інтерпретація і складає зміст національно-культурної конотації. Надпоняттєвий смисл слова, зумовлений екстралінгвальними чинниками, найяскравіше проявляється у сфері периферійних семантичних компонентів, а також у його імпліцитній репрезентації» [7].

За словами В. Гладкої, ФО, зокрема з компонентом темпоронімом, тлумачать як лінгвокультурологічні одиниці на позначення світосприйняття певного лінгвокультурного суспільства; як носія культурно-національних конотацій, образна мотивованість яких безпосередньо пов'язана зі світосприйняттям народу-носія мови. Згідно з «фоновою теорією», фразеологізми – це не лише номінативні одиниці, а й сховище і спосіб передачі інформації про культуру та історію етносу [10, с. 42].

Тож, культурну інформацію можна віднайти у внутрішній формі фраземи, яка допомагає людству збагнути емпіричний досвід свого та інших народів. Показовими в такому плані будуть саме фразеологічні одиниці, що мають національно-культурний компонент. Ідеться про фраземи, котрі постали на тлі народних звичаїв, ігор, обрядів – «усього того, що входить у компетенцію вивчення національної психології» [7].

Зазначене вище можливе завдяки лінгвокультурології, під якою розуміють мовознавчу галузь про мовні та культурні факти. В основі такої ідеї знаходиться модель, зорієнтована на культурний чинник у мові і лінгвальний чинник у людині. Це сприяє віддзеркаленню мовця як носія культури у сталому значенні фраземи і окреслює образи, що незважаючи на час їх появи, відновлюються завдяки певним метафорам у мові та культурі. Образи завдяки символічності чи метафоричності культурної семантики

узагальнюють специфіку людської свідомості через міфи, легенди, ритуали, контексти яких породжують певну фразему, наприклад, фразеологічні єдності чи паремії. Водночас фразеологічні одиниці, які знають мовці, це інформація не з особистого досвіду носія мови, а спадок попередніх поколінь.

Відтак кожна мова відображає ментальність і культурні цінності того чи іншого народу, у кожній лінгвокультурі є концептуально значущі одиниці,.. серед яких важливе місце посідають ТФО. Водночас разом з національною культурною специфікою ці мовні одиниці утворюють своєрідну підсистему мови, виявляючи типові закономірності. Вони виражають абстрактне через конкретне, репрезентують форму рефлексії внутрішньомовної дійсності. Їх виникнення зумовлене потребою будь-якого суспільства у точних і разом з тим експресивних мовних засобах для комунікації, інакше кажучи для вираження почуттів і образних оцінок, способів емоційного впливу і влучних характеристик людини, предметів і явищ [10, с. 44].

Серед таких фразеологізмів в українській мові чимало темпоральних. Завдяки ним можемо усвідомити саме ті пріоритети, котрі, як вважаємо, були притаманні нашим пращурам. Наприклад, ТФО *ні світ ні зоря* мовці використовують зі значенням 'дуже рано', переважно йдеться про ранковий час, коли ще дуже темно і зовсім нічого не видно. Тобто темно, без найменшого світла.

Вважаємо, що саме такий аспект вивчення фразеології у старших класах допоможе засвоїти й удосконалити набуті лексико-фразеологічні знання завдяки ілюстративній інформативності фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом. Одиниці цього типу, за словами Н. Данилюк, описані з лінгводидактичною метою, стануть у нагоді для виховання мовної особистості високого рівня, національна свідомість якої формується завдяки освіті, середовищу, тривалим зв'язками з довіллям, етнопсихологічним основам мовного спілкування [14, с. 184].

Тож, у означений спосіб можна виділяти й *лінгводидактичний аспект* студіювання темпоральних фразем. Про це детальніше йтиметься у третьому розділі нашого дослідження.

Висновки до розділу 1

Фразеологізація концепту часу розкриває національний менталітет, систему цінностей етносу, оскільки неоднакове сприйняття часу різними народами сприяє розрізненню їх лінгвокультур.

Темпоральність розуміємо як сукупність мовних засобів вираження фізичного та філософського аспектів категорії часу.

Найбільш повна інформація про семантику ТФО спостерігається у контекстних дефініціях, у статтях фразеологічних словників, в усній комунікації.

Приймаємо таке робоче визначення темпоральних фразеологічних одиниць – це стійкі вирази на позначення різних часових відношень у мові. До темпоральних фразем застосовуємо загальноприйняті класифікації: 1) семантико-функційну; 2) за частиномовним вираженням компонентів (стрижневого і залежного / залежних); 3) за стилістичним маркуванням; г) генетичну.

Як свідчить аналіз наукової літератури, фразеологічні одиниці з семантикою часу лінгвісти вивчають за такими аспектами, як семантико-функціональний, ономасіологічний, порівняльний, діалектологічний, лінгводидактичний, лінгвостилістичний, аспект художньої інтерпретації тощо.

Категорію часу студіюють філософи, психологи, історики, культурологи, мовознавці. Особливості цієї категорії в кожній культурі залежать від її національної специфіки. Адже *час* – фундаментальне поняття, яке формує етномовну картину світу.

У мовознавчому розумінні темпоральність – семантична категорія, до якої входять саме такі види часу, як їх виокремлює мовець у своїй практиці: (тривалість/нетривалість, швидкість/повільність, початок/кінець/протяжність у часі, одночасність/різночасність).

У ТФО закодована інформація про образну мотивованість світогляду етносу, що передається наступним поколінням завдяки культурним конотаціям. Засобом утілення національно-культурної специфіки фразем слугує образна основа, що функціонує у мовному просторі етнічно-мовної спільноти. Ця інтерпретація і складає зміст національно-культурної конотації.

Тож, лінгвокультурну інформацію знаходимо у внутрішній формі фраземи. Кожна мова відображає ментальність і культурні цінності певного народу в лінгвокультурі через концептуальні одиниці,.. серед яких важливе місце посідають ТФО. Водночас разом з національно-культурною специфікою досліджувані знаки утворюють своєрідну підсистему будь-якої мови, виявляючи типові закономірності. Їх виникнення зумовлене потребою будь-якого суспільства у точних і експресивних мовних засобах для комунікації. Серед таких фразеологізмів в українській мові чимало темпоральних. Завдяки ним можемо зрозуміти пріоритети, притаманні українцям. Одиниці цього типу описані з лінгводидактичною метою, сприяють вихованню здобувачів, національна свідомість яких формується завдяки освіті, середовищу, тривалим зв'язкам з довкіллям та етнопсихологічним основам спілкування.

РОЗДІЛ 2. ФРАЗЕМИ З КОМПОНЕНТОМ ТЕМПОРОНІМОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Загальновідомо, що історичний час має дві просторові моделі – циклічну та лінійну. Назва першої походить від грецького слова *коло* і становить собою сукупність взаємопов'язаних процесів і явищ, котрі утворюють завершене системне коло розвитку, іншими словами, це парадигма сприйняття історичного часу.

Друга – лінійна розуміється як парадигма осмислення історичного часу в поліваріантному розвитку (полілінійність) та єдиним шляхом розвитку людства (монолінійність). Філософи стверджують, що циклічні моделі можна пояснити в історії як послідовність періодично повторюваних подій. Це ніби колообіг системи, певний стан якої може виникнути в наступній стадії її розвитку. Як свідчить наукова література, саме означені дві моделі, репрезентовані в українській темпоральній фразеології. Припускаємо, що така диференціація ТФО та їх опис дозволить зробити певні висновки про національну специфіку українського етносу.

2.1. Фразеологізми з темпоронімом на позначення циклічності часу

Темпоральні ФО в системі української фразеології становлять науковий інтерес для дослідників, оскільки є частовживаними, переважно мають національну маркованість, визначену специфікою усвідомлення часу певним, зокрема й українським етносом. Особливо це стосується численних паремій означеної тематики.

До сьогодні з'явилося не багато різноаспектних праць [7; 23; 27; 28; 29; 30] про фразеологічні одиниці такого типу.

У науковій літературі час представлено як одну з основних категорій існування людства. На думку науковців, це «форма виникнення, становлення, руйнування всього у світі, його самого і того, що до нього належить. Час характеризується тривалістю, послідовністю, зміною станів і розвитку певних

об'єктів. Темпоральність – тимчасова сутність явищ, породжена динамікою їх особливого руху, на відміну від тих тимчасових характеристик, які визначаються відношенням руху явища до історичних, астрономічних, біологічних, фізичних та інших часових координат, взаємозв'язок моментів часу (temporality – часові особливості)» [4].

У науковій студії «Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект» Н. Венжиович наголошує, що «час – тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами тощо. Здавна зоряне небо було своєрідним годинником (звідси зоряний час – тривалість, яка визначається періодом обертання Землі навколо своєї осі відносно зірок); розрізняли добрий і поганий час. Вважалося, що добрий час приносить людині здоров'я, щастя, багатство, успіх (тому бажають на прощання - в добрий час), а поганий (недобрий) час – хвороби, невдачу, біду (зустрітися в недобрий час)» [7, с. 102].

Репрезентуємо у цьому параграфі спробу класифікувати та описати темпоральні фразеологізми, що вказують на певну часову тривалість – довгу/коротку, постійну/непостійну. Означені критерії застосовує Л. Кобилецька, описуючи ТФО на матеріалі чеської мови, і пропонує виділяти їх семантичні групи на позначення часових понять: тривалі дії / нетривалі дії, постійні дії, спорадичні дії, інтенсивні дії, повільні дії.

За нашою вибіркою, темпоральні фразеологізми української мови на позначення циклічності часу становлять 67%, їх диференціюємо на 4 фразеосемантичні групи.

До *першої групи* відносимо ФО, що позначають певні часові параметри, які людство здавна визначало і використовувало у своїй мовній практиці, як-от:

- 'давно': за царя Гороха, як було людей трохи [власні спостереження]; в час оний – 'колись дуже давно; у давнину' [65, с. 761]; за царя Панька, як була земля тонка [53];

- *‘довго’*: до закінчення століття; поки рак на горі свисне [власні спостереження]; до білого снігу; до глибокого снігу [56]; не день, не годину [66, с. 191];

- *‘ніколи’*: на Миколи та й ніколи [власні спостереження]; як рак на горі свисне [власні спостереження]; як у спасівку соловейко заспіває [64]; тоді то буде, як дві неділі разом зійдуться [53]; ні вдень, ні вночі [66, с. 55];

- *‘назавжди’*: на віки вічні [56]; на вічні часи [65, с. 761]; по цей день [66, с. 191];

- *‘швидко’*: в миг (мить) ока; в один миг [56]; в одну мить; мелькнути п’ятами [56]; за якусь мить [56]; і оком не змигнув / не моргнув [власні спостереження];

- *‘швидкоплинно’*: що нині утече, те завтра не зловиш [56]; на годину спізнився, за рік не доженеш [56]; не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий [56]; час мочить, час і сушить [56]; час – не кінь: не підженеш і не зупиниш [56];

- *‘раптово’*: як сніг на голову (звалився) з ясного неба [власні спостереження];

- *‘неодмінно’*: рано чи пізно [65, с. 556];

- *‘тимчасово, колись’*: до часу, свого часу [66]; все до пори до часу [власні спостереження];

- *‘скоро’*: на носі – ‘скоро, незабаром’ [65, с. 441];

- *‘рано’*: шей чорти навкулачки не бились – ‘дуже рано’ [65, с. 771];

- *‘повністю, цілком’*: від дзвінка до дзвінка // від початку до кінця [66, с. 196]; і вдень і вночі [66, с. 58];

- *‘весь час, постійно’*: і день і ніч [66, с. 191]; день у день [66, с. 191];

- *‘колись’*: в один прекрасний день [66, с. 190];

- *‘поступово’*: день від дня [66, с. 190]; день у день [66, с. 190];

- *‘своєчасно’*: що маєш завтра зробити, то зроби сьогодні, а що маєш з’їсти нині, то лиши на завтра [56]; усе добре впору [56]; краще яйце сьогодні,

ніж завтра курка [56]; краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше [56].

Другу групу становлять фразеологізми на позначення *часових періодів та їх частин*:

- *'епохи, періоди, етапи'*: кам'яний вік, золотий вік, срібний вік [65; 66]; золота доба – *'найплотворніший період, який сприяє успішному розвитку чого-небудь або благотворно впливає на когось'* [65, с. 209]; перейдений етап – *'щось здійснене, опрацьоване'* [66, с. 232]; дух часу – *'період'* [66, с. 227];

- *'пори року'*: бабине літо – сонячні дні восени (на Петра) [56]; літній день за зимовий тиждень [56]; восени і курчата курми будуть [56]; восени і заєць спасений [56]; у змісті українських прислів'їв і приказок з найменуваннями пір року відображена їх характеристика на основі спостережень за поведінкою людей, тварин у різні сезони, повчальні узагальнення, пов'язані з періодами року та відповідні до них види діяльності, порівняймо:

зима: грудень землю грудить і вуха рве (грудень приносить холоди, морозить землю і людей) [63, с.13]; зима і від сонця тікає, але літо з'їдає (з настанням весняного тепла зима слабшає, але й людям сутужніше, бо вичерпуються запаси урожаїв) [63, с.13]; зима спитає, де літо гуляє // осінь збирає, а зима з'їдає (влітку і на початку осені треба зробити запаси їжі на зиму) [63, с.13]; і коза верещить як мороз тріщить // як зазиміє, той жаба заніміє (холодної зими усім непереливки) [63, с.13];

весна: весна ледачого не любить // весняний день рік годує // хто спить весною – плаче зимою (весною розпочинаються сільськогосподарські роботи, від яких залежать стаки на весь рік) [63, с.13]; весна на квіти рясна, а хліба в осені позичає (весна обіцяє майбутні врожаї, але неможливо прожити без запасів минулорічного збіжжя) [63, с.14]; квітень – переплітень: ні зима, ні літо (у квітні нестійка погода) [63, с.14]; мартове тепло, як мачушене добро // не марець не виставляй палець (тепло в березні оманливе) [63, с.14];

літо: влітку й баба з печі злазить // влітку й качка прачка (за сприятливих умов усе легко робити) [63, с.14]; літній день рік годує // літо зиму годує (літо коротке, а зробити для майбутнього врожаю треба багато) [63, с.14]; у червні на полі густо, а в коморі пусто (новий урожай не дозріває, а минулорічних запасів уже немає) [63, с.14];

осінь: вересень – лінивець: руки в кишенях тримає (до вересня закінчуються основні сільськогосподарські роботи, можна відпочити) [63, с.15]; восени й горобець багатий (після збору врожаю запаси найбільші, ніхто не бідує) [63, с.15]; з листопада баба рада – тепла піч її відрада (з настанням холодів приємно погрітися на печі) [63, с.15]; осінь на рябому коні їздить (про осінню різнобарвну природу) [63, с.15]; у жовтня сльози холодні (жовтневий дощ – не теплий) [63, с.15];

- *‘рік, день, дні тижня’*: на чорний день – ‘скрута, зберігати про запас’ [66, с. 191]; побуде з годину, а наговорить за тиждень – ‘хтось балакучий’ [56]; бідак живе обачно: раз на тиждень обідає, та й то не смачно – ‘хтось бідний’ [56]; як бачимо, в таких ТФО семантично репрезентовано як осіб, так і вчасно / невчасно виконану роботу;

понеділок: понеділок і п’ятниця важкі дні, вівторок і субота – легкі [52]; понеділок роботи не починай і в дорогу не вирушай [52] – ці приказки свідчать про спостереження українців щодо виконання роботи; вважається, що понеділок святий день; згаданий у весільних піснях, як покровитель подружнього життя; коли Новий рік або Різдво припадає на понеділок, рік буде дуже важкий [21, с. 469]; крім того, у понеділок важче працювати, адже він перший після вихідних;

вівторок: на вівторок бід зібралось сорок [52]; у вівторок вижни снопів сорок [52] – в українській лінгвокультурі «вівторок вважається легким днем, щасливим, тому будь-яку значну справу радять починати саме в цей день, аби домогтися успіху; вівторок здавна уособлював чоловіка, призначеного богом війни посилати народженим у цей день їхню долю» [21, с. 90];

середа: скривилася, як середа на п'ятницю [власні спостереження]; втрутилася, як середа в тиждень [52]; знає пес середу [52]; не велика біда, що без риби середа [52]; не все коту Масниця, прийде середа й п'ятниця [52]; як прийшла середа, то вчепилася біда [52]; за словником-довідником В. Жайворонка «Знаки української етнокультури», середа – «назва третього дня тижня; день богині Лади, це жіночий день, наймення отримав, імовірно, від того, що був серединою робочого тижня, здавна п'ятиденного, бо субота, за Біблією, вважалася неробочим днем, як і неділя, пісний день, як і п'ятниця, як пісний день середу вважали нещасливим днем» [21, с. 534]; з середою пов'язані різні заборони – не можна мити і чесати голову, заплітати коси, кроїти одяг і взагалі якщо в середу причепурюватися – все це на нещастя [21, с. 535];

четвер: краще тепер, ніж у четвер [власні спостереження]; не тепер, то в четвер [52]; не попередить четвер середи [52]; не сунься, четвер, попереду середи [52]; після дощук в четвер [52]; хто в четвер скаче, той в п'ятницю плаче [21, с. 639] – в українській лінгвокультурі усталилося розуміння, що «четвер – назва четвертого дня тижня; день бога Перуна, тому він чоловічий, а жінкам не радили цього дня розпочинати роботу» [21, с. 639]; як видно з прикладів ТФО, їх семантика різна – ‘не поспішай’, ‘ніколи’, ‘краще зараз, ніж потім’ тощо;

п'ятниця: сім (десять) п'ятниць на тиждень [власні спостереження]; довша п'ятниця, як неділя [52]; п'ятниця – кому що трапиться [52]; п'ятниця – «п'ятий день тижня, день богині води Дани; у слов'ян існував культ п'ятниці; за народним повір'ям саме в п'ятницю слід вершити важливі справи, починати важку і тривалу роботу, бо це – легкий день, хоч за іншим повір'ям п'ятниці треба було проводити в побожності й пості, не займаючись ніякими мирськими справами;... цей день Христової муки та смерті; його пошанування ще з дохристиянських часів посилилося й злилося з приходом християнства зі святою Параскевою...» [21, с. 491-492];

субота: субота – не робота, а в неділю нема діла [21, с. 585]; субота – кінчається робота [21, с. 585]; субота – не робота: помий, помаж та й спати ляж [52]; багата дівка робить від суботи до понеділка [52]; роботи до сьомої суботи [52]; в українській лінгвокультурі субота – «шостий день тижня,.. день, який, за Біблією, має бути неробочим...» [21, с. 585];

неділя: неділя – день вимушеного безділля [52]; через день – то й неділя, через хату – то й весілля [52]; йому щодня неділя [52]; тоді сироті неділя, як сорочка біла [52]; у лінивого на тиждень дві неділі [52]; за словником-довідником В. Жайворонка «Знаки української етнокультури», «неділя – це сьомий день тижня, загальний день відпочинку (неділя – день вимушеного безділля); здавна святий день, бо на нього припадають великі престольні свята – Великдень, Зелена неділя; уособлюється в образі гарної жінки; радість; дівчина-красуня з золотим волоссям; нею опікується сонце, тому її називали Сонячною Панною, Бог через неї велів усім у цей день не працювати (звідси етимологічно неділя означає не діло, не робота); традиційно весілля теж завершується у неділю...» [21, с. 391];

- *‘частини доби’*: від зорі до зорі, зранку до ночі / до вечора / до ранку (цілодобово / увесь світловий день); з першими півнями, ні світ ні зоря (вранці) [власні спостереження]; ще й чорти навкулачки не бились – ‘дуже рано’ [65, с. 771]; від самої зорі – ‘від самого ранку’ [65, с. 271]; до самої зорі – ‘до пізнього вечора’ [65, с. 271]; зазначені фраземи вступають у синонімічні та антонімічні відношення, репрезентують варіативність.

Третю групу утворюють темпорофразеологізми на позначення свят, наприклад, в українській лінгвокультурі таких одниць багато, як-от: прийшов Петро – вирвав листок, прийшов Ілля – вирвав і два, а прийшов Спас – бери рукавики про запас, прийшла Пречиста – на дереві чисто, прийшла Покрова – на дереві голо [64].

Помічено, що такі ФО пов’язані насамперед з днями тижня, як-от:

- постив у понеділок – понеділкував... [21, с. 469]; в українській лінгвокультурі відомі Страсний понеділок, Страсний вівторок, Страсна (Велика) середа, Страсна п'ятниця [21, с. 90] тощо;

- як на Великдень – Великодень, Великодні свята (святки), Світла Свята неділя – за церковним календарем, Свята Пасха, Воскресіння Господа Ісуса Христа, одне з найбільших після Різдва Христового свят, святкується в Україні ще з X ст.; настає весною з 22 березня /4 квітня до 25 квітня /8 травня і припадає на неділю, понеділок та вівторок...» [21, с. 69];

- Стрітєння Господнє (Стрічення) – християнське календарне свято 2/15 лютого на честь принесення Дівою Марією немовляти Ісуса Христа в Єрусалимський храм на 40-й день після його народження й стрічення старця Симеона з Божим дитям; припасоване церквою до дохристиянського народного свята Гроловиці» [21, с. 584];

- прийшов Спас – пішло літо від нас / прийшов Спас – готуй рукавички про запас (релігійне свято спаса святкується православними та греко-католиками 19 серпня) [63, с.14];

- на Рахманівський великдень – 'ніколи'; ФО пов'язана з дохристиянським слов'янським святом, що злилося з церковним, котре відзначають на 26-й день після Великодня; у цей день також здійснюється водосвяття, після чого вода вважається зцілющою [21, с. 495]; віддасть на Рахманський великдень (приказка – ніколи на віддасть, бо рахмани – легендарний народ) [21, с. 496]; а також «Русалчин (Русальний, Мавський, Навський, Мертвецький, Мерлецький) великдень – русальник – старовинне дохристиянське свято мерців, що припадає на сухий четвер перед Трійцею, його ще називають семиком, тобто сьомим четвергом по Великодні, він є поминальним русальним четвергом» [21, с. 514] та ін.

До четвертої групи відносимо етикетні темпоральні фрази з негативною семантикою:

- щоб тебе не минула лиха година [власні спостереження];

- щоб на тебе прийшла чорна година [власні спостереження];
- хай на вас лиха година! [власні спостереження];
- щоб тебе лиха година знала [власні спостереження];
- побий (побила б) тебе лиха година! [власні спостереження];

а також темпоральні етикетні фраземи з позитивним маркуванням на кшталт:

- дай Вам боже довгий вік [власні спостереження];
- дай Боже, час добрий [власні спостереження];
- дай Боже щасливу годину [власні спостереження].

Отже, як свідчать приклади, фраземи з темпоронімами відображають певний бік духовної культури народу і віддзеркалюють світоглядні уявлення людей, що виникли на основі осягнення себе в навколишньому середовищі в тих чи інших часових параметрах, а також апелюють до архаїчної віри в надзвичайну силу вимовленого слова і міфологізованість часу. Специфіка темпоронімів *вік, пора, час, година* в структурі фразем і, зокрема, етикетних полягає в інтерпретації їх семантики. Так, *вік* – означає здоров'я і силу; *пора, час* – удачу і прибуток; *година* – об'єднує всі ці значення.

За спостереженням М. Цегельської, темпорофразеологізми української мови становлять собою систему, до якої належать ФО з граматичними ознаками іменника, вони мають конкретне часове значення порівняно зі співвідносними з обставинними прислівниками. До адвербіальних фразем належать сталі сполуки з частково чи повністю переосмисленою семантикою. Вони складаються з двох або більше слів, серед яких – одне повнозначне. Деякі з них наближаються за семантикою до займенникових, іменникових, прикметникових прислівників. Дослідниця спостерегла, що фраземи з темпоронімом утворюються здебільшого завдяки метафорі чи метонімії [79, с. 86].

Як свідчать наведені вище приклади, темпоральним фраземам української мови притаманні варіативність, синонімія, антонімія. Вивчення

семантики темпоральних фразеологічних одиниць дозволяє стверджувати, що зміст часових форм не вичерпує співвідношення подій з об'єктивним часом, а передає їхнє мовно-логічне усвідомлення. Мовні засоби, які відображають часові характеристики дії, визначається різноманітністю, оскільки будь-яка ситуація існує та розгортається в часі, що послідовно реалізується за допомогою семантики часових форм.

2.2. Темпоральні фраземи зі значенням лінійного вияву часу

Темпорофраземіка на позначення лінійного часу представлена в українській мові фразеологічними одиницями, внутрішня форма яких репрезентує послідовність подій у житті людей та їх вік. Цей сегмент ТФО нами описано у науковій розвідці [81]. Як свідчить наша картотека, найбільше фразем такої тематики становлять паремії (прислів'я і приказки).

За словами О. Суховій, «фразеосемантичне поле віку людини показове як компонент мовно-культурної картини українського (чи будь-якого іншого) етносу, оскільки містить елементи як мовно-культурних універсалій, так і специфічних національних рис. У кожній національній культурі існує градація вікових періодів: раннє дитинство, підлітковий вік, молодість, зрілість, старість... Самобутність розвитку кожного народу визначає складну ієрархію суспільних і родинних відносин; ставлення до певної вікової категорії формується залежно від її статусу та ролі в певному соціумі і так чи інакше відображається в мові, а отже, й у фразеології. Стилiстичні конотації репрезентують статус певної вікової категорії в етносоціумі, а стрижневі елементи фразем часто мають архетипний характер» [70].

За нашою вибіркою, ТФО цього типу можна диференціювати на 2 фразеосемантичні групи.

До *першої групи* відносимо темпоральні фразеологізми на позначення вікових періодів у житті людини, як-от:

- *‘раннє дитинство’*: у колисці [54]; знав з пелюшок [54]; під стіл пішки ходити [54]; під стіл ходити []; з раннього дитинства [54]; з самого малку [54]; ці ТФО вказують на ранній вік дитини, є стилістично нейтральними; за змістом фразем зрозуміло, що асоціатами до означеного часового періоду постають такі атрибути, як пелюшки, колиска, малий зріст; фраземи цієї групи типу годитися в сини/доньки, я тобі в батьки годжуся [власні спостереження] репрезентують вікові ознаки на основі порівняння зі старшим поколінням; у науковій літературі з цього приводу наголошено, що «одиницею виміру виступає покоління (залежно від суспільних традицій, які регламентують хронологічні межі репродуктивного віку і можуть варіюватися в діахронії, одне покоління детермінує час у середньому від 15 до 30 років), а функцію вікових еталонів виконують лексеми, що є назвами кровної спорідненості. Витоки таких зіставлень – в існуванні різноманітних видів складних багатопокілнних сімейних структур» [70];

- *‘юність, молодість’*: у молодого – сила, у старого – розум [54]; молоде – дурне [54]; молоде – зелене []; хоч молодий роками, та старий розумом [54]; хто змолоду балує, то під старість старцює [54]; юність красива віком [54]; юність – часи золоті [54]; молоко на губах не обсохло [64]; як бачимо, приклади ТФО цієї групи репрезентують характеристики молоді, усталені в українській лінгвокультурі, йдеться про асоціації всього молодого з солодким, красою, золотим часом, дурістю, недосвідченістю, тобто позитивними і негативними ознаками;

- *‘старість’*: до білого волосу дожити – ‘до старості’ [65, с. 123]; згадала баба, як дівкою була [власні спостереження]; старого горобця на полову не зловиш [55]; старого дерева не випрямиш [55]; не роками старість гарна, а ділами [55]; не мірошник, а голова борошном припала [55]; сивина в голову – біс у ребро (розум в голову) [55]; заганятися в літа – ‘постаршати’ [66, с. 242]; вбиватися в літа – ‘старшати’ [66, с. 54];

- ‘життя’: топтати ряст (жити) СФС [64]; не на життя, а на смерть / до останнього подиху [66, с. 237]; хапатися за життя – ‘бажання жити, прагнути вижити, зберегти своє життя’ [власні спостереження]; антонім: ледве живий – ‘у важкому стані’ [66, с. 234];

- ‘передсмертний, смертний час’: ударив час, у час останній свій [65, с. 761]; настав час – 1) ‘кому-небудь пора вмирати’; 2) ‘хто-небудь має сприятливі умови для успіху’ [65, с. 761]; піти з життя (в могилу, від нас); лягти в землю (труну, домовину, гріб, яму, могилу); закрити (заплющити, замкнути очі); заснути навіки (довіку, вічним сном) *книжн., уроч.*; покинути світ, *книжн.*; спочити навіки, *книжн., уроч.*; відійти у вічність, відійти у небуття, *уроч.*; відійти у царство небесне, *заст.*; піти до бога, *заст.*; віддати богові душу, *заст.*; переступити (піти, переставитися) на той світ, *заст.*; піти з цього (сього) світу (світа), *заст.*; спустити дух, *заст.*; *тепер ірон.*; піти (полетіти) до праотців, *жарт.*; піти під білу березу, *фам.*; дутеля з’їсти (із’їсти), *фам.*; догори очима, до землі плечима, *жарт.*; витягти (витягнути, протягнути, відкинути) ноги (*вульг., жарт., копита*), *зневажл.*; витягтись вздовж лави, *груб.*; задерти ноги, *груб.*; дуба дати (врізати), *груб.*; зіграти в ящик, *груб.* [64]; заганяти в могилу (до могили / в гріб, на той світ) – ‘передчасно довести до смерті’ [66, с. 242]; душа прощається (попрошалася) з тілом / душа переставилася / душа відлетіла / тікає – ‘хтось помер’ [66, с.227]; покласти життя – ‘гинути, вмирати, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь’; укорочувати (собі) віку – ‘передчасно померти’; накладати життям (душею, головою) – ‘гинути, умирати’. Наказати довго жити – ‘умерти’ [77];

- ‘досягнення певного віку, періоду’: до самого судного дня – (довіку, до самого судного дня) [65, с. 209]; літа виходять – досягти певного віку [65], у літах – похилого віку [65], не по літах – не відповідно до чийогось віку [65], друга молодість – у літньої людини прилив сил [65]; на літа – за віком [65].

Другу групу утворюють ТФО на позначення послідовного плину подій у людському житті, передаючи:

- ‘*щоденне протікання людського життя*’: кожен божий день [власні спостереження];

- ‘*послідовне повторювання*’: раз за разом [65]; усякий раз (*щоразу*) [65];

- ‘*раціональне використання часу*’: ловити кожну хвилину/мить [66]; ловити момент [66];

- ‘*події в майбутньому*’: не буде так, як думаєш, а буде так, як станеться [53]; що маєш завтра зробити, то зроби сьогодні, а що маєш з’їсти нині, то лиши на завтра [53]; якимось воно буде [53]; жити одним днем [власні спостереження]; будувати плани [64];

- ‘*події в минулому*’: все минеться, одна правда зостанеться [53]; все перетреться, перемелеться та й так минеться [53]; що було, те травою поросло [53]; що було, то за вітром по воді попливло [53]; що було, то за водою пішло/то мохом поросло [53]; що було, те загуло [власні спостереження]; вчорашній день [66, с.190];

- ‘*сучасне, теперішнє*’: ні рано, ні пізно, саме в добрий час [64]; одне сьогодні краще двох завтра [64]; жити одним (сьогоднішнім) днем – ‘не думати про майбутнє’ [власні спостереження]; одне сьогодні коштує двох завтра [власні спостереження].

У фразеологізмах з темпоральним значенням найчастіше спостерігаємо використання ключового слова *час*. Виявлено фраземи з концептуальними словами *день, рік, ранок, вечір, Великдень, Різдво* та ін. В українських ТФО відображено початок, кінець, тривалість, постійність різних час доби, етикет тощо. У внутрішній формі ТФО відтворено прояви буття мовців, зокрема, працелюбність, смиренність, здатність не шукати легкого життя, патріотизм.

Висновки до розділу 2

Дослідження темпоральних фразем здійснено шляхом їх розподілу відповідно до репрезентації часу за двома просторовими моделями – циклічною та лінійною. Найбільш частотною виявилися ТФО на позначення

циклічності часу (67%), в їх межах встановлено та описано семантичні групи на позначення певних часових параметрів; часових періодів та їх частин; ТФО на позначення свят; етикетні темпоральні фраземи позитивної та негативної семантики; другу групу за частотністю (33%) репрезентують ТФО зі значенням лінійного вияву часу, які в українській фразеології становлять сталі одиниці на позначення вікових періодів у житті людини, а також фраземи зі значенням послідовного плину подій у людському житті.

Встановлено, що за походженням темпоральні фраземи української мови – це переважно прислів'я і приказки, фразеологічні єдності; щодо стилістичного маркування, то виявлено різні приклади – від нейтральних до емоційно маркованих (книжне, урочисте, іронічне, грубе, фамільярне, жартівливе тощо). Більшість українських ТФО мають фразеологічні синоніми, варіанти, антоніми, також зафіксовано випадки полісемії.

Семантика темпоральних фразеологічних одиниць дозволяє стверджувати, що зміст часових форм не вичерпує співвідношення подій з об'єктивним часом, а передає їхнє мовно-логічне усвідомлення і відображає різноманітні часові характеристики, адже ситуації, репрезентовані у внутрішній формі фразем, існують і розгортається в часі, послідовно реалізуючись за допомогою семантики часових форм.

Українські прислів'я і приказки з темпоральним значенням є етнічно маркованими, їм притаманний національно-культурний компонент. Вони віддзеркалюють духовну культуру народу, світоглядні уявлення людей, що сформувалися завдяки їхньому осягненню себе як частини навколишнього середовища в різних часових параметрах; у деяких ТФО спостережено апелювання до архаїчної віри в надзвичайну силу сказаного слова і міфологізованість часу. Специфіка темпоронімів *час*, *вік*, *пора*, *година* в структурі фразем і, зокрема, етикетних полягає в інтерпретації їх семантики.

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

3.1. Аналіз програм з української мови щодо вивчення фразеології у профільній школі

Фраземи як мовні одиниці зі сталим значенням – специфічний засіб для розвитку й удосконалення мовної, мовленнєвої компетентностей у здобувачів освіти. Якщо ФО мають національно-культурний компонент, а більшість паремійних темпорофразеологізмів є етномаркованими, то знання їх семантики і правильне використання в мовному обігу не лише збагачує словник мовця і сприяє формуванню відчуття українського слова, а й викликає повагу до рідної мови, спонукає дотримуватися її милозвучності.

Змістом навчання української мови у профільній школі в межах компетентнісного підходу передбачено постійну роботу зі здобувачами освіти над поглибленням мовленнєвих навичок, набутих ще у початковій і середній школі. Про це пишуть цілеспрямовано або принагідно автори наукових студій [12; 20; 22; 24; 37; 43; 57; 60; 67; 75] з лінгвометодики.

Для аналізу нами обрано дві навчальні програми, серед них – чинна програма з української мови для 10-11 класів (профільний рівень) [74]. Згідно з котрою на вивчення теми «Фразеологія як розділ мовознавства» відведено 6 годин. Означений змістовий сегмент передбачає опанування таких тем, як «Фразеологічні одиниці української мови. Основні ознаки фразеологізмів. Джерела української фразеології. Національна специфіка української фразеології. Прислів'я і приказки, крилаті вислови. Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури, їх оцінний зміст. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів. Фразеологія власне українського походження. Фразеологізми з античної міфології. Фразеологія наукова,

публіцистична, офіційно-ділова. Фразеологізми з професійної мови» [74, с. 42-43].

Очевидно, що всі вищезазначені програмові теми репрезентовано за принципом наступності, вони спрямовані на поглиблення знань про сталі звороти української мови. Здобувачі освіти відповідно до очікуваних результатів повинні вміти ідентифікувати в текстах і пояснювати семантику фразеологізмів та паремій, зумовлену їх внутрішньою формою.

Як показує практика, дуже важливим завданням учителя-словесника у старшій школі є глибокий акцент саме на національній специфіці української фраземіки. У зв'язку з чим, використовуючи новітні методи навчання, педагог може запропонувати старшокласникам самостійно опрацювати до заняття підручники, лексикографічні та фразеографічні джерела, енциклопедичні видання. Програма орієнтує вчителя здійснювати виховний вплив на школярів засобами фразеології таким чином, щоб вони в подальшому могли «комунікативно доречно і правильно використовувати фразеологізми в мовленні з урахуванням їх стилістичних параметрів і контексту; використовуючи етикетні формули і фразеологізми; виконати творчу роботу з урахуванням вивченої інформації про фраземи, підготувати повідомлення за результатами власного наукового (фразеологічного) пошуку» [74].

За навчальною програмою з української мови рівня стандарту (2017 р.) у 10 класі не передбачено повторення чи вивчення тем з фразеології. Водночас у ході опанування розділу «Поняття норми в сучасній українській літературній мові» виявляємо теми, вивчаючи які школярі зможуть поглибити й удосконалити свої фразеологічні знання, уміння та навички і поповнити власний фразеологічний словник. Наприклад, це теми «Лексичні й фразеологічні синоніми, антоніми. Синонімічне багатство української мови», «Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів. Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення» [75].

Як бачимо, у формулюваннях тем про лексичну і фразеологічну складову української мови не виокремлено питання про темпорофрази як зразки сталих одиниць з НКК. Укладачі програми рекомендують учителям української мови для закріплення знань створити для старшокласників спеціальні завдання з метою аналізу фразеологічного розмаїття у творах М. Дочинця.

Для 11 класу за цією програмою в розділі «Стилістична норма» із загальних 10 годин на фразеологію відведено 2 години на вивчення тем «Стилістичне забарвлення фразеологізмів» та «Виразальні можливості фразеологізмів». Так само без звернення уваги на етнофраземіку, серед якої частотними є паремії з темпоронімами.

У процесі засвоєння лексики і фразеології учитель-предметник має завдання сформулювати й удосконалити у здобувачів освіти мовленнєву компетентність завдяки засвоєнню необхідних знань, опануванню різних видів мовленнєвої діяльності.

Звернімо увагу на те, що згідно з вищезазначеними програмами з української мови розрізняють лексичну, фонетичну, граматичну, комунікативну компетентності. Відповідно до теми нашого дослідження в поняття лексичної компетентності долучено і фразеологічну складову, що передбачає вільне володіння певним словниковим запасом, правильне використання лексем і фразеологізмів, розуміння відмінностей між словом і фразеологічною одиницею, семантикою слова і сталими значеннями фразем, а також уміння виявляти явища полісемії, антонімії, синонімії як у лексиці, так і у фразеології, здатність розуміти особливості походження слів і фразем, знати українські паремії, уміти пояснювати їх етномарковану семантику тощо.

Крім того, здобувачі освіти повинні вміти правильно будувати монологи, діалоги, полілоги, точно використовуючи фразеологізми, зокрема й з темпоронімом у власному мовленні, послуговуватися етикетними формулами та ФО. Лексико-фразеологічний запас учня старшої школи має

бути достатнім для виконання творчих робіт, підготовки доповіді на основі самостійного дібраної вибірки лексичних і фразеологічних одиниць; з цією метою здобувачі освіти повинні бути навчені користуватися лексикографічними і фразеографічними джерелами. Важливо також, щоб школярі в ході опанування фразеології зуміли усвідомити ціннісну складову щодо національної специфіки фразеологізмів, зокрема і з темпоронімами, використовуючи їх у різних функційних стилях мовлення.

Отже, можна резюмувати, що спеціальних уроків з української фразеології, присвячених безпосередньо вивченню темпорофразем різних типів, крім деяких паремій з НКК, у старшій школі програмами не передбачено. Однак такі фразеологічні одиниці на позначення часу можна долучити до вправ, де представлені фраземи іншої тематики. І зовсім не надлишковими будуть заняття в позаурочний час для глибшого опанування лексико-фразеологічного мовного матеріалу. Водночас у аналізованих програмах репрезентовано думку, що лексичні явища, які відомі учням з середньої школи, активно функціонують і в межах фраземного складу мови. Це свідчить про те що інколи не так просто (та чи й доречно?) виокремлювати лексичну і фразеологічну компетентності для засвоєння й удосконалення словникового складу мови її носіями. Про це викладемо свої міркування в наступному параграфі.

3.2. Поняття лексичної і фразеологічної компетентностей у сучасних наукових студіях

У сучасному освітньому просторі популярним і дієвим визнано компетентнісний підхід, оскільки він передбачає розвиток предметних (лінгвістичних, лінгвокультурознавчих, комунікативних, мовленнєвих, дослідницьких, медіа) та загальноосвітніх компетентностей, переакцентування пріоритетів зі знанневого на дієвий освітній результат, щоб у майбутньому знання допомагали подолати різні життєві ситуації, слугували

засобом особистісного розвитку та соціалізації здобувачів, сприяли їхньому фаховому й особистісному зростанню. На думку І. Хом'яка та І. Каркіч, компетентнісний підхід до навчання лексики та фразеології є базовим у загальноосвітніх навчальних закладах. Розглядові означеного питання присвячено їхню однойменну наукову розвідку [78].

У науковому обігу чітко окреслено й диференційовано поняття компетенції та компетентності. Про це свідчать наукові розвідки М. Пентилюк [47], М. Греб [13], О. Кучерук [36], І. Яреми [86], А. Воробець [9] та ін. Так, автори колективної монографії «Формування мовної особистості на різних вікових етапах» вважають, що перше з них використовують у контекстах про навчання та виховання, а другий – на позначення інтегрованої особистісної якості [76, с. 56-57]. Інше тлумачення означених понять подає М. Пентилюк, розглядаючи їх як співвідношення загальне-конкретне, і наголошує, що компетентність притаманна людині з конкретними галузевими знаннями, виявленими завдяки мові [47, с. 21].

Укладачі Програми з української мови для профільного навчання визначають компетентність як «динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особистості успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні освіти. Отже, «компетентність – це набуті реалізаційні здатності особистості до ефективної діяльності» [74, с. 7].

У нашому дослідженні дотримуємося думки М. Греб про те, що найбільш повно ці поняття предствлені у Словнику-довіднику з української лінгводидактики, де компетенція тлумачиться як суспільно визнаний рівень знань, умінь і навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини, а «компетентність – як інтегрована здатність особистості, набута у процесі навчання; необхідний комплекс знань, навичок і досвіду, що дозволяє

ефективно здійснювати діяльність або певну функцію; містить знання, уміння і навички, досвід, цінності, ставлення, що можуть цілісно реалізуватися у процесі конкретної навчальної ситуації; очікувані й вимірювані досягнення, що підтверджують здатність (спроможність) виконувати певні дії самостійно після засвоєння програмового матеріалу» [13, с. 93].

У зв'язку з цими поняттями у науковому обігу функціонує термін *компетентний мовець*, під яким С. Омельчук розуміє особистість з високим рівнем мовної свідомості, творчого мислення і літературного мовлення, котра здатна висловлювати думки просто і зрозуміло. Іншими словами компетентний мовець вправно володіє мовою, тобто правильно мислить і грамотно висловлюється. Для цього потрібно знати літературні норми, доречно застосовувати їх у мовній практиці, володіти лексичним запасом, необхідним для висловлення нової й оригінальної думки [45, с. 16].

Загальновідомо, що серед компонентів мовної (лінгвістичної) компетентності прийнято виділяти, крім інших, лексичну, під якою розуміють знання мовцем словника певної мови, що містить лексичні елементи (лексеми, фразеологізми тощо), а також уміння використовувати набуті знання в мовній практиці; глибоке зацікавлення рідною чи іншою мовою. Тож, «лексична компетентність полягає в усвідомленому й умотивованому оволодінні лексичними засобами мови й умінні точно користуватися ними в різних комунікативних ситуаціях» [13, с. 96].

На думку І. Яреми, лексичну компетентність слід розуміти як «здатність індивіда завдяки лексичним знанням використовувати словниковий запас, швидко викликаючи з тривалої пам'яті еталон слова залежно від конкретного мовного завдання, правильно використовуючи обрані вирази, паремії та фраземи задля професійного зростання, а також забезпечувати підтримку функціонування зазначених навичок на необхідному рівні та здійснювати постійний контроль процесу лексичного наповнення мовлення» [86, с. 198].

Таке визначення цілком пояснює сутність лексичної компетентності, через співвідношення її формування та фахового становлення особистості. В цьому контексті М. Греб розглядає лексичну компетентність як професійно значущу характеристику фахівця, складниками якої є знання з теорії лексикології, практичне вміння використовувати лексичні одиниці в різних жанрах фахового мовлення відповідно до комунікативної ситуації; дотримання лексичних норм сучасної української літературної мови; лексичне багатство; уміння точно добирати відповідні лексеми під час спілкування, розумітися на семантиці фразем, правильно їх використовувати [13].

Тож, якісне формування лексичної компетентності зумовлене рівнем сформованості лексичних навичок, обсягом здобутих і засвоєних знань про лексику та усвідомленим їх засосуванням у мовній практиці.

Як свідчить аналіз наукової літератури з означеної галузі [2; 9; 13; 16; 19; 36; 37; 49; 59; 61; 67; 86], не всі вітчизняні лінгводидакти вирізняють у структурі мовної компетентності фразеологічну компетентність, пов'язуючи сформованість умінь і навичок правильно використовувати фразеологізми з лексичною компетентністю. М. Греб вважає таку позицію «не логічною, оскільки фразеологічну компетентність можна розглядати і як складник мовної компетентності (здатність використовувати фразеологічні одиниці в мовленні відповідно до ситуації спілкування), і як складник соціокультурної компетентності, бо ФО як знаки культури мають культурно-семіотичну значущість, є ментально-структурною презентацією найрізноманітніших кодів культури. Усвідомлення мовцями особливостей певної лінгвокультури через фразеологічні одиниці носить рефлексивний характер» [13, с. 149].

Викладаючи теми з фразеології, вчитель звертає увагу здобувачів освіти на лінгвокультурну інформацію, закодовану у фраземіці будь-якої мови. Відтак виокремлення фразеологічної компетентності, на думку дослідниці, цілком виправдане. Висловимо застереження про те, що національно-культурний компонент мають не лише етнофраземи, а й чимало тематичних груп

української лексики. Тож, вважаємо, що такий аргумент не є визначальним для виокремлення фразеологічної компетентності. Такої ж думки дотримується і Т. Денищич у науковій статті «Лінгводидактичні основи формування фразеологічної компетентності учнів із застосуванням технології “перевернутого навчання”». Однак вона пише, цитуючи слова Н. Голуб, що фразеологічна компетентність безпосередньою пов’язана з лексичною, під якою прийнято розуміти «оволодіння лексичними засобами мови й уміння користуватися ними» (2017, с. 114). Спираючись на це визначення, Т. Денищич розглядає «фразеологічну компетентність як вільне володіння учнями фразеологічними одиницями мови, що передбачає знання теоретичних основ фразеології, розуміння фразеологічних одиниць, уміння користуватися фразеологічними словниками, а головне – вільно й доцільно правильне використання їх у своєму мовленні» [16, с. 302].

Беручи за основу наукову розвідку О. Кучерук (2011, с.173-174) про формування лексичних умінь і навичок, авторка вищезазначеної статті виділяє закономірності становлення фразеологічної компетентності, серед них такі:

1) формування вміння засвоювати значення нової ФО залежить від асоціацій її з еквівалентними поняттями;

2) розвиток фразеологічних умінь і навичок взаємозв’язаний з роботою над формою і значенням фразеологізма, специфікою його функціонування;

3) формування лексичних умінь залежить від їх застосування у різних видах мовленнєвої діяльності;

4) дієвість методів формування фразеологічних умінь залежить від мовного досвіду учнів;

5) методи формування фразеологічних умінь добирають відповідно до характеру текстового дидактичного матеріалу, численності в ньому різнотипних ФО, у строгій відповідності до навчальної теми і мети;

6) якісний рівень досягнень здобувачів щодо знань з фразеології залежить від особистісно орієнтованого використання сукупності методів

навчання, інноваційних підходів до викладання, що сприяє пошуку нових ідей у викладанні фразеології в шкільному курсі української мови, зокрема апробації технології перевернутого навчання [36, с. 304].

Водночас аналіз наукової літератури засвідчує ще один погляд щодо уточнення проблеми про виділення фразеологічної компетентності з-поміж інших. Наприклад, у наукових статтях Т. Рудюк ідеться про лексико-фразеологічну компетентність. Дослідниця описує критерії сформованості лексико-фразеологічної компетентності старшокласників, витлумачуючи їх як «види когнітивної, дискурсивної та креативної лексико-фразеологічної компетенції» [59, с. 75]. Перший із них вона розуміє як наявність достатнього лексико-фразеологічного запасу, обізнаність з мовленнєвим етикетом, прислів'ями, приказками.

Другий різновид компетенції, за словами авторки статті – «це інтегративна властивість, що виявляється в здатності ініціювати, створювати, розуміти й підтримувати різні типи дискурсів (діалогів, полілогів, монологів) у відповідних комунікативних ситуаціях, використовувати вербальні та невербальні засоби виразності» [59, с. 75]. Третя – «креативна лексико-фразеологічна компетенція передбачає опанування творчого мислення, яке здатне породжувати та сприймати різні типи текстів і розуміти їх. Школярі у такому випадку мають адекватну самооцінку й самоконтроль власного мовлення» [59, с. 75].

Відповідно Т. Рудюк виділяє і рівні сформованості лексико-фразеологічної компетентності старшокласників.

Отже, з урахуванням усього зазначеного вище лексичну компетентність розуміємо у вузькому і широкому сенсах, долучаючи в останньому випадку до знань лексики також знання про українську фраземіку.

Докази вбачаємо в тому, що:

1) у шкільній програмі з української мови (профільний рівень) визначено лише лексичну компетентність;

2) структура лексичної компетентності має когнітивний (пізнавальний), дієво-практичний (дискурсивний) та рефлексивний (креативний) компоненти; а когнітивний компонент у свою чергу охоплює знання лексичних (словниковий запас і стійкі вирази, тобто фраземи) та граматичних елементів, а також уміння використовувати їх в усному та писемному мовленні;

3) поняття і явища лексичного порядку цілком системно виявляються у фразеології, як-от: ФО, що мають структуру словосполучення чи речення завдяки своєму сталому значенню відповідають слову, порівняймо: пекти раків – ‘червоніти’, накивати п’ятами – ‘втєкти’, як на вербі груші виростуть – ‘ніколи’;

4) лексичні явища синонімії, антонімії активно виявляються й фразеологічному фонді (кури не клюють і хоч лопатою загібай – ‘багато’ (фразеологічні синоніми) і як кіт наплакав – ‘мало’ (фразеологічні антоніми);

5) переносні лексичні значення слів постають у мовній практиці завдяки тропам, найчастіше – це метафори, а значна частина української фраземіки має внутрішню форму, яка виникла на основі метафоричного переосмислення, як-от: лисиця (про хитруна), як слон (про незграбу), макітра (про дурника);

6) фразеологізація певного концептуального поняття репрезентує його полісемічні вияви в кожній сталій одиниці з таким компонентом;

7) глибокі знання лексики і фразеології свідчать про належний словниковий запас мовця, розширюють його світогляд, уміння комнікувати з іншими носіями мови.

3.3. Завдання і вправи з темпоральної фраземіки для вдосконалення лексичної компетентності учнів старшої школи на уроках української мови

З метою виявлення рівня сформованості фразеологічних знань як сегмента лексичної компетентності у здобувачів освіти профільної школи було проведено опитування серед учнів 10 та 11 класів Броварського

лицею №10 (Київська область), де ми проходили виробничу (педагогічну) практику. Старшокласникам запропонували завдання на: 1) диференціацію фразеологічних і синтаксичних словосполучень; 2) добір фразеологічних антонімів; 3) вирізнення і розуміння змісту темпоральної фраземіки; визначення семантики ФО, побудову з ними речень і введення в діалог, питання про частоту використання у мовленні фразем і яких саме.

Слідом за Т. Рудюк, визначаємо «критеріями сформованості лексичної компетентності старшокласників когнітивну, дискурсивну та креативну компетенції. Першу розуміють як наявний лексико-фразеологічний тезаурус мовця, обізнаність з різними типами ФО. Друга – це інтегративна властивість, яка визначається здатністю створювати, розуміти, підтримувати різні дискурси, як-от: діалог, полілог, монолог у певних комунікативних ситуаціях, використовуючи вербальні й невербальні засоби виразності. А третя – потребує від старшокласників творчого мислення для породження різних текстів. Це в свою чергу сприяє формуванню у здобувачів освіти самооцінки і самоконтролю мовлення [59, с. 75-76].

Дослідниця виділяє рівні сформованості означеної компетентності старшокласників: творчий, нормативний, репродуктивний, початковий.

Творчий рівень спостерігається у здобувачів, які вільно володіють лексичним і фразеологічним матеріалом, підтримують діалог, спроможні його створити, мають достатній лексико-фразеологічний запас, розуміють специфіку ФО, креативно мислять, використовують вербальні і невербальні засоби комунікування.

Нормативний рівень властивий учням профільної школи, які достатньо знають лексичні і фразеологічні одиниці, загалом правильно їх використовують у мовленні, однак допускають огріхи у логічності викладу, не завжди можуть пояснити семантику ФО; мають творче мислення, адекватну самооцінку та самоконтроль.

Репродуктивний рівень характерний для старшокласників, які не виявляють індивідуальності, інколи намагаються бути креативними з допомогою вчителя, допускають значну кількість помилок у висловлюваннях, не вміють підтримувати діалоги, не знають семантики поширених лексико-фразеологічних засобів мови.

Початковий рівень притаманний здобувачам освіти, які погано комунікують, не можуть підтримати діалог, потребують допомоги вчителя, самостійно не добирають для висловлень лексеми і фразеологізми тощо. Залежно від рівня сформованості лексичної компетентності з її фраземною складовою пропонуємо відповідні завдання і вправи для вдосконалення показника [59].

Результати нашого опитування свідчать, що ніхто з респондентів не виявив творчого і початкового рівнів сформованості фразеологічного складника лексичної компетентності; 86% здобувачів освіти показали нормативний рівень; а 14% – репродуктивний. Для всіх опитаних становили складнощі завдання на визначення фразеологічних антонімів. Виявилось, що старшокласники знають дуже малу кількість фразем, погано орієнтуються в їх тематичному групуванні, мабуть, тому майже не використовують у власному мовленні, не змогли ввести всі приклади запропонованих до розгляду фразем у речення (дехто продемонстрував лише 1 зразок), не спромоглися побудувати діалог з фразеологізмами, крім того 14% опитаних узагалі не вказали значення фразем. Щодо зразків ТФО у питальнику, то здобувачі освіти загалом ідентифікували їх правильно, хоча не всі точно пояснили, як слід розуміти поняття *фразеологізм на позначення часу* і не ілюстрували такі ФО прикладами або навели їх недостатню кількість.

Як видно, когнітивна складова (компетенція) лексичної компетентності щодо фраземіки потребує значного поглиблення, а відтак дискурсивний і креативний складники також.

Удосконалення окреслених знань, умінь і навичок, звісно, слід поглиблювати насамперед на уроках української мови під час вивчення програмових тем із фразеології, виконуючи спеціальні завдання і вправи, які цілком виправдано можуть містити значні сегменти навчального матеріалу саме з темпорофраземіки як етнічномаркованого масиву українського словника.

Насамперед з метою повторення можна почати з вправ на розрізнення фразеологічних і синтаксично вільних словосполучень та уміння доводити власну думку про зв'язок слова і фраземи.

Також пропонуємо завдання на добір фразем із фразеологічних словників і збірок паремій на позначення показників часу: а) зі значенням часових проміжків (типу від зорі до зорі, з ранку до ночі); б) з семантикою лінійного протікання часу (на кштал треті півні); час – певне поняття (час – це гроші); ФО з семантикою місця (з топонімом типу язик до Києва доведе, згинув, як швед під Полтавою; з антопонімом, як-от: де Сидір козам роги править, де Макар телят не пас).

Доречним для удосконалення фразеологічних знань і вмінь буде завдання про з'ясування питання вияву лексичних явищ багатозначності, антонімії, синонімії, варіативності на прикладах фразеологізмів, у межах такого завдання варто окреслити вимогу надання письмового коментаря.

Крім того, для закріплення знань здобувачі освіти і середньої, і старшої шкіл завжди із зацікавленням виконують вправи на інтерактивних платформах, наприклад, LearningApps.org., на яку можна перейти за покликанням <https://learningapps.org/tutorial.php>. На цій платформі представлено розроблені інтерактивні завдання до тем «Фразеологізми», «Походження фразеологізмів», «Фразеологічні антоніми», «Фразеологічні синоніми», «Професійні фразеологізми», «Числівники у фразеологізмах» і тестові завдання. Учень може практикуватись, даючи відповіді, допоки не досягне позитивного результату.

З метою поглиблення знань з фразеології та вдосконалення вмінь і навичок їх використання в мовленні здобувачам освіти корисно попрацювати над виконанням завдань до різних проєктів, що викличе, як показує опитування, неабияке зацікавлення старшокласників. Свідченням цьому є також наукова розвідка О. Кучерук «Формування лексичної компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням методу проєктів», авторка стверджує, що виконання таких завдань сприятиме розширенню словникового запасу здобувачів, розвиватиме вміння використовувати лексичні і фразеологічні засоби, формувати мовленнєву культуру й пізнавальний досвід, що становить у широкому розумінні лексичну компетентність. Ці завдання, звісно ж, будуть під силу здобувачам освіти старшої школи, адже вони мають більше здібностей для проєктної діяльності з урахуванням віку. Для формування лексичної компетентності в ході навчання української мови школярів можна залучати до виконання творчих, ігрових, інформаційних, прикладних, дослідницьких проєктів [36].

Водночас вважаємо, що не варто перенасичувати освітній процес навіть у старшій школі проєктною діяльністю, однак до різних програмових тем можна пропонувати учням невеликі проєкти за профілем навчання, що сприятиме опануванню професійно орієнтованої лексики та фразеології.

Так, підготовка проєкту «Фразеологізми виробничої сфери» базується на тому, що учні повинні виписати з фразеологічних словників ФО, походження яких – виробничо-професійне середовище, а також ті темпоральні фраземи, що позначають ставлення українців до роботи. Школярам дається завдання прокоментувати значення, походження означених фразеологізмів і надати лінгвокраїнознавчий коментар. Такі фраземи переважно мають НКК і відображають особливості етнічної культури, традицій, звичаїв та інші національні цінності кожного народу. Результати проєктної роботи слід оформити у вигляді презентації або допису на шкільній вебсторінці.

Проект «Народ скаже, як зав'яже» має на меті добір, вивчення здобувачами українських прислів'їв і приказок на позначення часу, місця і особи та підготовки сценарію і проведення конкурсу для учнів середньої школи на краще знання українських паремій означеної тематики; про хід самого конкурсу необхідно створити ролик, виклавши в мережі для оприлюднення.

Змістом проекту «Концептуалізація часу і місця в українській фразеології» передбачено опанування багатоманіття сем концептуальних понять *часу* та *місця*. Значення фразеологізмів з такими компонентами необхідно знайти у фразеографічних джерелах та відповідних двідниках, створивши наукові лінгвокраїнознавчі коментарі. Дослідницький проект повинен бути чітко структурований, грамотно оформлений, поєднувати текстову та наочну складові. Результати дослідження учні можуть представити, взявши участь у Малій академії наук України (секція: Мовознавство).

Проект «Україна через фразеологізми» носить лінгвокраїнознавчий характер. Ідеться про ті сталі одиниці, які мають національно-культурний компонент. Серед них і фраземіка з темпоронімами, яка засвідчує традиції, ставлення до роботи, особливості життя і культури українців. Відтак до наукових доповідей і повідомлень цієї тематики можна залучати театралізоване ілюстрування українськими народними піснями, постановками, відтворенням сегментів традицій, обрядів тощо. Репрезентувати подібний доробок можна у школі, приурочивши до святкування Міжнародного дня рідної мови, Дня слов'янської писемності та мови, народних свят.

Працюючи над проектом «Лексико-фразеологічні особливості сучасної патріотичної реклами», учні мають дібрати приклади таких образних висловів, що слугують рекламою, класифікувати їх, пояснити контекстуальне значення і походження. Відтворити зображення реклами в роликах або на слайдах у презентації. Предмет аналізу становитимуть рекламні повідомлення з образно-

виражальною лексикою та фразеологією, зокрема на позначення часу, що матиме значний виховний вплив на сучасну молодь.

Вартий уваги також проєкт, запропонований О. Кучерук – «Україна – моя країна». Це може бути спільний міжрегіональний захід, організований між старшокласниками закладів освіти різних регіонів України. Учні повинні колективно студіювати й обговорювати питання краєзнавства в соціолінгвістичному чи етнолінгвістичному аспекті. Дослідниця наголошує, що «відповідна проєктна діяльність передбачає інтернет-зв'язок зі школами, пошук учнями краєзнавчої інформації, зокрема й лінгвокультурної, анкетування, інтерв'ю, аналіз, продукування оригінальних ідей, оформлення краєзнавчих матеріалів у вигляді колажу тематичної лексики, фотогалереї, слайд-шоу чи тематичних інтелектуальних карт для презентації й обміну інформацією. У результаті дослідження можна створити спільний міжрегіональний інтернет-журнал «Україна – моя країна» [36].

Вважаємо, що метод проєктів сприяє формуванню предметної компетентності, це пов'язано з визначенням мети, добором інформації, її аналізом і синтезом, класифікацією, створенням текстів і коментарів, їх коригуванням, оцінюванням, рефлексією. Авторам змістовних проєктів можна запропонувати репрезентувати свої роботи у власному учнівському портфоліо чи оформити як наукову роботу, скажімо, до наукових конкурсів Малої академії наук України (із зазначенням галузі). Зрозуміло, що хороший результат під час застосування методу проєктів значною мірою залежить від учителя, який має пояснити учням, як спрацює обрана проєктна модель, допомогти старшокласникам віднайти власний погляд на проблему, здійснити самоаналіз своєї діяльності та результатів роботи. Крім того, потрібно правильно оцінити досягнення, критично його осмислити, водночас виявити креативність, уміння якісно презентувати здобутки – все це можливо, коли вмієш працювати в команді. Якщо учневі не дуже вдається така діяльність, учитель має допомогти подолати бар'єри.

З метою вдосконалення здобувачами освіти старшої школи лексичної компетентності засобами фраземіки, зокрема і темпоральної, скористаємося ідеєю Т. Денишич застосовувати інноваційну технологію «перевернутого навчання», описану в низці праць [33; 39; 91], до опанування української фраземіки. У такий спосіб учні знайомляться з навчальною інформацією вдома, відтак залишається більше часу на уроці для відшліфовування учнями вмінь і навичок. Отож, «перевернуте навчання» сприятиме усвідомленню здобувачами освіти важливості самостійно навчатися, відповідально ставитися до навчальної діяльності, уміти формувати проблемні ситуації і розвивати креативність, творчий пошук, критичне мислення, аналізувати навчальну і довідкову літературу, синтезувати інформацію. Сутність цієї технології полягає в тому, що старшокласники вдома самостійно опрацьовують наданий учителем навчальний матеріал у формі відеолекції та/або рекомендовану навчальну і довідкову літературу. Учитель повинен чітко сформулювати і пояснити учням зміст дослідницько-пошукової роботи в ході виконання певного завдання (творчого чи спеціального) [16, с. 305-306].

Уроком такого типу передбачено: а) самостійне домашнє опрацювання учнями відеолекції, основної і довідкової рекомендованої літератури, наданих вчителем-предметником напередодні уроку; б) виконання дослідницьких завдань (робота в групах); в) захист проєкту за обраним питанням; г) виконання спеціальних вправ для вдосконалення знань відповідно до теми уроку. Зрозуміло, що поглиблювати лексичну компетентність старшокласників засобами фраземіки можна певною мірою на всіх уроках з фразеології, виконуючи різні вправи. У лінгвометодичній літературі наголошено на важливості співвідносити удосконалення лексичних і фразеологічних навичок з етапами їх розвитку. Так, О. Полянiчко вважає, що перший етап передбачає розпізнавання і запам'ятовування лексичної чи фразеологічної одиниці; другий – удосконалення умінь правильно використовувати нову лексику та фраземи; третій – поглиблення лексичних

умінь, т. зв. лексична креативність, завдяки якій мовець (здобувач освіти) створює нове висловлювання. Всі навички, набуті на цих етапах сприяють вдосконаленню лексичної компетенції. Їх вважають сформованими, якщо носії мови здатні вільно користуватися мовними засобами під час спілкування в усіх функційних стилях, зокрема у професійній сфері [50, с.14].

Пропонуємо міркування щодо перебігу уроку «перевернутого навчання» на тему «Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів» у 10 класі (див. додаток 1).

Такий урок потребує від учителя попередньої спеціальної підготовки. Йдеться про запис відеолекції, надання здобувачам освіти необхідних покликань для самостійної роботи вдома з метою створення невеликого проєкту. За словами Т. Денищук, технологія «перевернутого навчання» передбачає використання матеріально-технічної бази та розробки відеолекції для домашньої самопідготовки учнів за допомогою сервісу Lync (Skype Pro). Застосування цього компонента хмарного навчального середовища допоможе вчителю створити якісне навчальне відео... У системі середньої освіти для підготовки учнів до уроку тривалість відео має бути не більше п'яти хвилин, тож, учитель може записати власний відеоурок. Навчальний відеоматеріал і додаткові джерела для ознайомлення мають відповідати віковим та психологічним особливостям класу» [16, с. 305].

Можна замість власної відеолекції скористатися відеоуроками інших учителів, які вони виклали на YouTube каналі, освітніх сайтах. Скажімо, на сайті МОН України можна знайти відеолекції з фразеології. Так, відповідно до обраної нами теми рекомендуємо використати записи уроків А. Онатій для 10 класу «Лексичні та фразеологічні синоніми, антоніми. Синонімічне багатство мови» (<https://surl.li/atqgwt>) та «Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів» (<https://surl.li/wfyjkk>), які створено за чинними програмами з української мови (профільний рівень) і розміщено на безкоштовній платформі «Всеукраїнська школа онлайн»; тривалість – 5-6 хвилин.

Після вивчення лекційної інформації школярі працюють з фразеографічними джерелами і виконують онлайн-тести на закріплення за наданими вчителем покликаннями.

Друга частина уроку «перевернутого навчання» відбувається в класі; спочатку школярі обговорюють з учителем питання, які виникли в них під час самостійної підготовки до заняття. Для закріплення виконують 1-2 вправи з підручника або завдання, дібрані вчителем.

Наступний етап уроку полягає у підготовці здобувачами освіти колективного дослідницького завдання на основі опрацьованого теоретичного матеріалу. Прослухавши вдома відеоурок та попрацювавши з рекомендованими вчителем фразеографічними джерелами, учні, об'єднавшись у класі в невеликі групи створюють проєкт, обравши одну з запропонованих тем. Означена діяльність сприятиме результативній роботі в колективі, допоможе удосконалити дослідницькі навички, виконувати роботу вчасно, виявляти лідерські здібності тощо. Тематика для мініпроєктів може бути, наприклад, така:

- «Значення та походження фразеологізма *на Миколи та й ніколи*»;
- «Багатозначність темпоральних фразем»;
- «Семантика та генеза фразеологізма *як сніг на голову*»;
- «Антонімія і синонімія темпоральних фразем»;
- «Семантика та генеза фразеологізма *краще тепер, ніж у четвер*»;
- «Синтаксичні функції фразеологізмів»;
- «Стилістичні функції фразем».

Для того, щоб учні змогли підготувати презентації, вчитель повинен розробити здобувачам освіти «Технологічну карту підготовки», в якій зазначено обсяг проєктної роботи, правила оформлення інформації, кількість джерел для опрацювання, коментарі щодо стислого викладу фактів у роботі, час, що відводиться на виконання і захист проєкту.

По закінченні колективної проєктної роботи над мініпроєктами старшокласники презентують свої результати.

Наступні етапи уроку присвячені вдосконаленню набутих лексико-фразеологічних умінь і навичок шляхом виконання завдань і вправ. Це сприяє результативності роботи щодо вдосконалення відповідної компетентності. Наприклад, можна запропонувати здобувачам освіти у старшій школі систему вправ або комбіноване завдання відповідно до рівня підготовки. Такі завдання мають бути орієнтовані на системний аналіз фразеологічної одиниці (зокрема, йдеться і про ТФО) та сприяти репрезентації етапів удосконалення лексичної компетентності.

Для досягнення означеної мети результативним буде завдання на аналіз фразем за нижчеподаною схемою: вказати значення; семантико-функційний тип; походження; визначити галузь фразеології, до якої належить аналізована одиниця; дібрати до ФО синоніми, варіанти, антоніми; визначити синтаксичну роль у реченні або скласти з нею речення.

У роботі з підручником з української мови (профільний рівень) для 10 класу [73] щодо вивчення теми «Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів» оптимально виконати вправи на визначення з ряду фразем фразеологічних синонімів (№248); на добір до поданих ФО слів-антонімів (№249). Якщо проводити уроки на інші теми з фразеології, то в підручнику до них також є відповідні вправи, наприклад, на визначення джерел фразеологізмів (№252); на диференціацію семантико-функційних типів фразем (№246); на корегування помилок у вживанні ФО (№256) тощо.

Як показує практика, зацікавлення у старшокласників викликають творчі вправи, котрі теж «працюватимуть» на вдосконалення фразеологічного складника лексичної компетентності. До кожної теми уроку можна дібрати відповідне творче завдання на кшталт «Опис життєвої/робочої ситуації», згідно зі змістом якого учні мають уявити себе учасниками комунікативної ситуації і використати доречні фразеологізми. Наприклад, для опису роботи в

пекарні можна скористатися фраземами *з ранку до ночі* (працювати), *у нашої Христі і ворота в тісті, яка пшениця, така й паляниця* тощо.

Вправа-гра для двох або кількох груп школярів «Хто більше знає?» передбачає пригадування і називання учасниками якомога більшої кількості фразем з темпоронімом (типу ще треті півні не співали, ось тобі бабо, й Юра, з року в рік, як рак на горі свисне, дорога ложка до обіду тощо).

Вправа «Опиши свого друга» полягає у тому, що здобувач освіти створить портретну характеристику друга чи подруги, максимально використавши лексику та фраземіку відповідного змісту.

Вправа «Сьогодні я вчитель» вимагає від старшокласників певної креативності, бо передбачає підготовку навчального контенту з фразеології для учнів середньої школи, наприклад, можна спробувати передати у вигляді малюнків зміст фразем і відгадати, що це за ФО (як муха в окропі, від зорі до зорі, час – це гроші, ведмежа послуга, золота пора, ти мені в онуки годишся, і т. ін.) і назвати фраземи з компонентом темпоронімом.

Вправа-гра «Самокритика» передбачає, що учень зможе описати свою роботу на уроці за допомогою фразеологізмів (бити байдики, ловити гав, рахувати мух, ламати голову, працювати не розгинаючи спини / не піднімаючи голови тощо).

Вправа «Чия ідея краща?» призначена для групи виконавців і передбачає, що учні мають пригадати і записати фразеологізми на позначення особи, часу, місця.

Комунікативна вправа «Діалог» спрямована на створення діалогічної ситуації за трьома класичними критеріями (вказівка на осіб, час і місце). Ці 3 критерії в діалозі здобувачі освіти відтворюють за допомогою відповідних фразеологічних одиниць.

Серед інноваційних вправ можна обрати QR-коди, завдяки яким старшокласники зможуть ознайомитися з найцікавішими фраземами-ілюстраціями і почути, як вони звучать у живому мовленні, також скрайбінг,

тестові завдання, створені на спецплатформах. Наголосимо, що важливим інформаційним наповненням для цих завдань будуть темпоральні фразеологізми.

Для вдосконалення лексичної/фразеологічної компетентності варто використовувати і традиційні завдання на «формування компетентнісного підходу у процесі вивчення лексики та фразеології; серед них – ті, котрі передбачають роботу зі словником. Чільне місце серед завдань посідає також розв'язання тестових завдань та написання диктантів, зокрема словникових» [78].

3.4. Удосконалення лексичної компетентності старшокласників засобами фразеології на позначення часу в позакласній роботі

Вважаємо, що результати нашого дослідження про темпоральні фраземи, крім уроків, де цю інформацію використовуємо частково, можна більш системно застосувати у гуртковій позакласній роботі, поглиблюючи у здобувачів освіти їх лексико-фразеологічні знання, вміння, навички. Задля цього пропонуємо організувати роботу шкільного лінгвістичного гуртка під назвою «Темпоральний код української фраземіки», план роботи якого подано в додатку 2.

На *першому засіданні* гуртківці розглянуть питання про аспекти вивчення української фразеології, ознайомляться з такими її підрозділами як, наприклад, зоофраземіка, фітофраземіка, темпорофраземіка та ін. Особливу увагу старшокласників слід приділити з'ясуванню специфіки функціонування сталих виразів у мовленні та мові, а відтак удосконаленню компетентностей насамперед, лексичної та її фраземного складника, водночас розвитку лінгвокультурознавчої, комунікативних, мовленнєвих, дослідницьких, медіа компетентностей тощо. Ця тема викликає у старшокласників помітний інтерес насамперед через поглиблений розгляд ще й під іншим компетентнісним

кутом, а також завдяки формам і методам роботи. Адже фразеологію вони вивчали ще в середній школі.

Оскільки це гурткові засідання, то школярам сподобаються вправи з поступово ускладненими завданнями. Наприклад, для повторення краще запропонувати вправу на розмежування синтаксично вільних та фразеологічних словосполучень і коментування власної думки; поглибити лексичну компетенцію виписування ФО визначеної тематики, встановлення їх семантики і національно-культурного компонента; наступне завдання передбачає самостійну диференціацію старшокласниками фразем на позначення особи, локативних, з темпоральним значенням; удосконаленню пізнавальної складової лексичної компетенції із актуалізацією комунікативної компетенції сприятиме виконання вправи на складання діалогу з використанням фразеогізмів на позначення осіб, місця і часу (діалог між особами відбувається в певному місці, в певний час (за теорією Б. Рассела)), а також насамкінець пропонуємо виконати вправу на продовження фразеологічних зворотів.

Друге засідання гуртка на тему «Генетична класифікація фразем української мови» приурочене поглибленому вивченню фразеологізмів у ході виконання вправ на добір прикладів і заповнення таблиці відповідної тематики щодо походження ФО та складання діалогу на вільну тему з використанням фразеологізмів різного походження.

На *третьому засіданні* лінгвістичного гуртка «Поняття про темпоральну українську фраземіку, її значення, варіанти, синоніми, антоніми» пропонуємо поглибити знання, виконавши вправи на самостійний добір фразеологічних синонімів, антонімів та варіантів до поданих темпоральних ФО, пояснивши їх значення; удосконалити відповідну компетентність щодо темпоральних фразем допоможе наступне завдання: здобувачі повинні виділити серед ФО такі, що позначають вікові періоди у житті людини і встановити їх значення; насамкінець школярі мають написати невеликий

монолог на 0,5 сторінки, використавши темпоральні фраземи на позначення вікових періодів у житті людини – тема «Швидкоплинність людського життя».

На *четвертому засіданні* ускладнюємо завдання, пропонуючи здобувачам опрацювати тему «Етнічна маркованість темпоральних фразеологізмів української мови». Вона абсолютно виправдана, оскільки 70% нашої картотеки – це паремії народного походження, які містять НКК. Тож, вправи для різнобічного володіння темпоральною фраземікою пропонуємо на знання етикетних формул зі значенням часових понять, суть завдання полягає в диференціації їх позитивного/негативного маркування; наступна вправа – творча – складімо діалог на тему «Зустріч друзів» з етикетними темпоральними фразеологізмами для передачі радості/незадоволення та інших емоцій.

Для удосконалення лексичної компетентості, зокрема її фраземної складової, використовуємо сучасні методи, зокрема, проєктне навчання, що передбачає самостійну роботу здобувачів, сприяє пошуку відповідей на питання вчителя. Для завдань такого типу можна продуктивно застосувати відповідну методику розвитку креативного мислення, коли старшокласники повинні і засвоїти нову інформацію, і креативно її застосувати, наприклад, під час коментування ситуацій, котрі вони бачать на слайдах презентації, яку підготував учитель. Скажімо, завдання, що передбачає вибір зі слайду фразеологічних варіантів, синонімів до поданих темпоральних ФО та написання коментаря про їх національно-культурну маркованість; або вправа на визначення семантики фразеологічних одиниць з компонентом темпоронімом, їх значеннєвих фразеогруп після перегляду презентації.

П'яте засідання «Стилістичні функції темпоральних фразем української мови» пропонуємо провести, «виконуючи вправи на удосконалення лексичної/фразеологічної компетентості водночас поглиблюючи знання про функціонально-стилістичну систему української мови, уявлень про мовленнєву діяльність, ефективну комунікацію... генерування вартісних

зразків власної мовленнєвої творчості, виховання потреби самоосвіти» [74]. З цією метою здобувачі освіти мають пригадати й озвучити темпоральні фраземи з художніх текстів письменників і поетів, творчість яких вони вивчали на уроках української літератури, пояснити роль фразем з семантикою часу у художньому тексті; прочитати текст, знайти в ньому фразеологізми, визначити їх значення, походження, стилістичне маркування, описати мовну ситуацію, в якій доречно використовувати такі ТФО.

Виконання наступної вправи сприятиме удосконаленню знань українських паремій з компонентом темпоронімом, завданням передбачено дописати їх кінцеві сегменти, вказати семантику, назвати функційні стилі, в яких їх можна використовувати, пояснити, чому вчить носіїв мови народна мудрість, закодована у пареміях?

Правильно розв'язане здобувачами наступне завдання ще більш поглибить їх лексичну компетентність, зміст вправи передбачає роботу зі словником і художнім текстом, звідки потрібно виписати фразеологізми на позначення часу і за їх внутрішньою формою встановити вербалізацію концепту *час* в українській фразеології відповідно до наведених прикладів.

На *шостому засіданні* узагальнюємо опановану на уроках з української мови і поглиблену на засіданнях гуртка навчальну інформацію; водночас набуті знання й уміння сприятимуть формуванню в учнів відчуття образності і тонкощів українського слова, особливо в полімовному середовищі.

Тож, у ході гурткової роботи можна використовувати розгалужений спектр методик для розвитку й удосконалення мовних компетентностей, запропонувавши здобувачам освіти для виконання комплекси відповідних завдань і вправ. При цьому слід активізувати саморефлексію, коли старшокласники оцінюють відповіді один одного, вказують на огріхи.

Як бачимо, комплекс вправ і творчих завдань відповідно до плану діяльності лінгвістичного гуртка тісно переплітається з формами роботи на уроках української мови, поглиблюючи і доповнюючи їх.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі здійснено спробу репрезентувати наші міркування щодо вдосконалення лексичної компетентності засобами фразеології у старшокласників. Результати опитування показали, що учні старших класів мають нормативний (86%) і репрезентативний (14%) рівні володіння українською фраземікою. На жаль, усі респонденти допустили неточності у визначенні фразеологічних антонімів (цим зумовлений вибір теми уроку для надання рекомендацій), частина здобувачів зовсім не знає змісту фразеологізмів, запропонованих у завданні, або визначає семантику ФО неточно, ніхто з опитуваних не продемонстрував вільного використання фраземіки української мови, навпаки – результати засвідчили збіднену фразеопрактику, бо учнівська молодь майже не використовує у своєму мовленні ФО, зокрема і з темпоральною семантикою.

Тож, розвивати й удосконалювати лексичну компетентність засобами ТФО можна на уроках української мови в контексті вивчення програмових тем, а також системно – в ході студіювання фразеологізмів з темпоральним значенням під час роботи лінгвістичного гуртка «Темпоральний код української фраземіки».

Для сучасних здобувачів освіти у профільній школі цікавим буде урок перевернутого навчання (Flipped Classroom). Застерігаємо, що не варто обирати для студіювання розділу всі уроки такого типу. На нашу думку, можна спробувати провести одне таке заняття на визначену тему. Адже, як наголошують дослідники, модель «перевернутого класу» має деякі свої труднощі (збільшує навантаження на вчителя, не має бути проблем з інетом, навчання повинно відповідати вимогам до рівня знань, умінь і навичок учнів згідно зі шкільними програмами) [33]. Водночас означена технологія має переваги: сприяє розвитку критичного мислення, уміння співпрацювати, в учнів виховується самостійність і відповідальність.

Етапи уроку розподіляються в межах позакласної та класної роботи. До такого уроку готується спочатку вчитель, він планує домашню підготовку учнів до уроку, надаючи їм відеолекції і покликання на літературу до теми, які вони самостійно вдома опрацьовують, на закріплення розв'язують онлайн-тести і фіксують незрозумілі питання для обговорення в класі.

Активна діяльність на уроці в класі передбачає обговорення складних питань, що виникли під час домашньої підготовки.

Після постановки проблемного питання і мотивації вчителя учні групами працюють над проєктом, а потім після його захисту виконують інтерактивні вправи на поглиблення фразеологічного компонента лексичної компетентності. Серед інтерактивних методів роботи в класі вчитель використовує елементи дискусії, роботу в парах/групах тощо.

Підвівши підсумки уроку та запитавши старшокласників про рефлексію, слід дати творче або дослідницьке домашнє завдання на поглиблення і застосування лексичної компетентності.

Більш системно вдосконалити досліджувану компетентність, можна виконуючи різні завдання і вправи під час засідань лінгвістичного гуртка «Темпоральний код української фраземіки», планом роботи якого передбачено розгляд таких тем: «Українська фразеологія: аспекти вивчення та функції в мові», «Генетична класифікація фразем української мови», «Поняття про темпоральну українську фраземіку, її значення, варіанти синоніми, антоніми», «Етнічна маркованість темпоральних фразеологізмів української мови», «Стилістичні функції темпоральних фразем української мови», «Узагальнення вивченого».

На нашу думку, серед запропонованих до виконання вправ з метою поглиблення лексичної компетентності через темпоральну фраземіку ефективними будуть завдання на розвиток таких її складових компетенцій, як когнітивна (встановлення семантики ФО, виділення одиниць з національно-культурним компонентом; семантична диференціація фразеологізмів;

встановлення лексичних явищ синонімії, полісемії, антонімії на прикладах ТФО; класифікація останніх за тематичними групами та ін.); дискурсивна (написання діалогів, монологів з темпорофраземами задля мовної виразності); креативна (дослідження вербалізації концепту *часу* в українській фразеології, дослідження стилістичних функцій темпоральних фразеологічних одиниць у художніх текстах.

ВИСНОВКИ

У ході нашого дослідження визначено та прокоментовано аспекти студіювання темпоральної фразеології, а саме: семантичний, країнознавчий, діалектологічний, лінгвостилістичний, зіставний та ін.

Відзначено, що фразеологізація концептуального поняття *час* репрезентує народний менталітет і систему цінностей, тому сприйняття часу різними етносами дозволяє розрізнити їх лінгвокультури. Темпоральність розуміємо як сукупність мовних засобів вираження фізичного та філософського аспектів категорії часу, серед яких і фразеологічні одиниці. Тож, приймаємо таке робоче визначення темпоральних фразем, розуміючи їх як стійкі вирази на позначення різних часових відношень у мові. ТФО зберігають пам'ять народу про образну мотивованість значення і передають її наступним поколінням, закріплюючи відтворене в лінгвокультурі та конотаціях світосприйняття мовців.

За нашою вибіркою здійснено семантичну диференціацію темпоральних фразем. Найчастотнішими виявилися одиниці на позначення циклічності часу (67%), до них належать 4 фразеосемантичні групи: ФО на позначення часових параметрів; фраземи, що вказують на часові періоди та їх частини; ТФО на позначення свят; етикетні темпоральні одиниці з негативним та позитивним значенням. Такі фразеологізми відображають світоглядні людські уявлення і виникли завдяки осягненню людиною себе у навколишньому середовищі в певних часових параметрах, деякі з ФО апелюють до міфологізованості часу й архаїчної віри в надзвичайну силу промовленого слова.

Темпоральна фраземіка на позначення лінійного часу становить 33% прикладів картотеки і представлена 2 фразеогрупами: сталі одиниці, що вказують на вік людини, а також фраземи, котрі позначають послідовність подій у житті людей. Темпорофразеологізми цієї групи засвідчили градацію вікових періодів (дитинство, юність, молодість, старість, передсмертний чи смертний час). Самобутність українців як етносу репрезентована ієрархією

суспільних і родинних відносин, ставленням до вікової категорії, що формується залежно від статусу та ролі людини в соціумі і відображається через лексико-фразеологічні одиниці.

Найчастіше у фразеологізмах з темпоральним значенням фіксуємо використання слів *час, день, рік, ранок, вечір, година, вік, життя, назви пір року, місяців, свят, життєвих періодів* та ін. В українських ТФО відображено початок, кінець, тривалість, постійність, різний час доби, етикет тощо. У внутрішній формі темпоральних фразем відтворюються і прояви рис людей: працелюбність, смиренність, здатність не шукати легкого життя, патріотизм.

Встановлено, що за походженням темпоральні фраземи української мови – це переважно паремії (прислів'я і приказки), фразеологічні єдності; за стилістичним маркуванням розбіжність ФО окремих фразеосемантичних груп досить широка – від нейтральних до емоційно маркованих (книжне, урочисте, іронічне, грубе, фамільярне, жартівливе тощо).

Більшість українських ТФО мають фразеологічні синоніми, варіанти, антоніми, також зафіксовано випадки полісемії.

З позицій лінгводидактики в нашому дослідженні розглянуто важливі питання про аналіз чинних програм з української мови щодо вивчення фразеології у профільній школі; представлено спробу обґрунтування понять лексичної і фразеологічної компетентностей та їх диференціації у лінгвометодичних працях; ми дотримуємося широкого розуміння лексичної компетентності, пізнавальна складова якої передбачає знання лексем і фразем.

За результатами опитування старшокласників, проведеного у Броварському ліцеї №10 (Київська обл.), виявлено, що здобувачі освіти майже не використовують у своєму мовленні фразеологічні одиниці, зокрема і з темпоральною семантикою.

Вважаємо, що розвивати й удосконалювати лексичну компетентність засобами ТФО можна на уроках української мови в контексті вивчення програмових тем, а також системно – в ході студіювання фразеологізмів з

темпоральним значенням під час роботи лінгвістичного гуртка «Темпоральний код української фраземіки».

На уроках української мови відповідно до тем із фразеології, слід виконувати спеціальні завдання, які містять сегменти навчального матеріалу з темпорофраземіки як етнічноромаркованого масиву українського словника. Пропонуємо вправи на вирізнення темпоральних фразеологізмів з-поміж інших; на семантичну диференціацію ТФО з письмовими коментарями; інтерактивні вправи на платформі LearningApps.org.; виконання тематичних проєктів; інтерактивні завдання «Хто більше знає?», «Мозковий штурм», «Опиши свого друга», «Мікрофон», «Сьогодні я вчитель», «Самокритика», «Чия ідея краща?», «Діалог», QR-коди, скрайбінг, а також традиційні тренувальні вправи за підручником, завдання, що передбачають роботу зі словником, розв'язання тестів, словникові диктанти тощо.

Задля поглиблення лексичної компетентності засобами фразеології у старшокласників радимо провести урок «перевернутого навчання» (Flipped Classroom) в 10 класі на тему «Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів», у ході якого потрібно підготувати мініпроєкт, виконати кілька традиційних та інтерактивних вправ. Така технологія сприяє розвитку критичного мислення, умінню працювати в команді, самостійності і відповідальності.

Удосконалити означену компетентність більшою мірою можна, виконуючи різні завдання і вправи під час засідань лінгвістичного гуртка «Темпоральний код української фраземіки» за темами «Українська фразеологія: аспекти вивчення та функції в мові», «Генетична класифікація фразем української мови», «Поняття про темпоральну українську фраземіку, її значення, варіанти, синоніми, антоніми», «Етнічна маркованість темпоральних фразеологізмів української мови», «Стилістичні функції темпоральних фразем української мови», «Узагальнення вивченого». Серед запропонованих для виконання вправ з темпоральної фраземіки ефективними

будуть завдання на розвиток таких її складових компетенцій, як когнітивна (встановлення семантики ФО, виділення одиниць з національно-культурним компонентом; семантична диференціація фразеологізмів; виявлення лексичних явищ синонімії, полісемії, антонімії на прикладах ТФО; класифікація останніх за тематичними групами); дискурсивна (написання діалогів, монологів з темпорофразами); креативна (дослідження вербалізації концепту *часу* в українській фразеології, опис стилістичних функцій темпоральних фразеологічних одиниць у художніх текстах).

Загалом результати нашого дослідження засвідчують багатогранність темпорофразеології, а також її важливу роль у вираженні культурних, соціальних та емоційних аспектів мовної картини світу українського народу, а це значить, що знання та осмислене використання означених мовних засобів сприятиме удосконаленню лексичної компетентності старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова В. Ф. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8-9 класах загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Серія: Педагогіка. 2017. №2 (57). С. 120-124.
2. Амеліна С. М. Методика формування лексичної компетенції майбутніх філологів. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2014. № 2 (8). С. 131-135.
3. Бедевельська М.В., Ньорба А. В. Використання навчальних ігор на уроках англійської мови для формування лексичної компетентості учнів старшої школи. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 64. Т. 1. С. 47-51.
4. Беньковська І. Категорія темпоральності в сучасній фразеологічній системі. URL:<https://sites.znu.edu.ua/conf-slovyanska-filologia-2015/apssm-2017/Benkovska.pdf>
5. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: система засобів вираження. Одеса: Астропринт, 1996, 192с.
6. Васильченко В. М. Генетичні зв'язки української обрядової фразеології з етнічною культурою. *Дивослово*. 2009. № 6. С. 37–44.
7. Венжинович Н. Ф. Фразеологія у системі сучасної лінгвістичної парадигми. URL:https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49217/1/%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%93%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%9B%D0%AC_2021.pdf
8. Вітренко А. В. Основні компоненти лінгвокраїнознавчої компетенції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. 2014. Вип. 29 (82). С. 68-75.
9. Воробець А. Поняття «лексична компетентність» у сучасній методиці навчання іноземних мов. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/gp/article/view/357/358>

- 10.Гладка В. Лінгвокультурологічний підхід у вивченні фразеологізмів французької мови. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. №1 (35). С.41-46.
- 11.Голосова Т. М. Темпоральні особливості невласне прямої мови на рівні макроструктури художнього тексту. *Гуманітарний вісник*. Черкаси, 2000. №4. С. 124-129.
- 12.Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю. Луганськ: Альма-матер, 2004. 362 с.
- 13.Греб М.М. Лексична і фразеологічна компетентності як провідні детермінанти лінгводидактичної підготовки вчителів початкових класів. URL:file:///D:/User/Downloads/10%20(5).pdf
- 14.Данилюк Н. Номінації сучасної української мови з культурно-національним змістом. *Мовознавство*. Київ: Пульсари, 1999. С.180-184.
- 15.Демський М. Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості: монографія / упоряд.: О. Демська, М. Яким. Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.
- 16.Денищич Т. Лінгводидактичні основи формування фразеологічної компетентності учнів із застосуванням технології «перевернутого навчання». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 62. Т. 1. С. 301-307.
- 17.Діденко Н. Методика позакласної роботи з української мови в процесі профільного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія та методика навчання (українська мова)». К., 2015. 20 с.
- 18.Діденко Н.М. Навчально-методичне забезпечення позакласної роботи з української мови у профільних філологічних класах. *Молодий вчений*. 2015. № 8(2). С. 110-113.
- 19.Довгий І. Тестування як ефективний метод перевірки мовної компетенції. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 35–38.

- 20.Єрмоленко С. І. Методика навчання лексики та фразеології на засадах лінгводидактичного принципу наступності. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2016. №2 (17). С. 103-109.
- 21.Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
- 22.Жулева Л. В. Упровадження інноваційних, інтерактивних методів і форм навчання на уроках української мови та літератури. С. 375-281. URL: file: // D:/User/Downloads/3735-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1 % 82 % 2 0 %D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6436-1-10-20 19 050 7. pdf
- 23.Івченко А. Темпоральна фразеологія українських народних говорів: ономасіологічний аналіз семантичних рядів ‘ніколи’ і ‘дуже давно’. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. пр. Ужгород, 2000. Вип. 2. С. 114-122.
- 24.Казанжи А. Новітні методики опанування української фраземіки у профільній школі. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*: зб. наук. праць Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів з нагоди Всеукраїнського дня науки (16 травня 2025 р., м. Ізмаїл). Ізмаїл, 2025. С.202-204.
- 25.Каракевич Р. О. Лінгвокультурологічне дослідження фразеологізмів-лінгвокультурем. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія “Філологічні науки”. Мовознавство. 2014. № 2. С. 58–62.
- 26.Караман С. Позакласна робота з української мови. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 9. С. 45–47.
- 27.Кобилецька Л. В. Варіантність темпоральних і локативних фразеологізмів (на матеріалі чеської та української мов). *Закарпатські філологічні студії*. Серія: Філологія. 2021. Вип.21. Т.1. С. 70-74. URL: <https://surl.li/xwiamz>

- 28.Кобилецька Л. В. Структурно-семантична характеристика чеських фразеологізмів на позначення просторових відношень. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2012. Вип. 56. Частина 1. С. 212-217.
- 29.Кобилецька Л. В. Фразеологізм як одиниця номінації (на матеріалі чеських фразеологізмів на позначення часових та просторових відношень). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті акад. Л. Булаховського*. Збірник наукових праць. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2012. Вип. 19. С. 77- 87.
- 30.Коваленко Н., Коваленко Б. Образна основа фразем із компонентом *сніг* у діалектному мовленні. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2022. Вип. 19. С. 164-173. URL: file:///D:/User/Downloads/a065289cd3fe3057897_a0389_787_a064b.pdf
- 31.Коваленко Н., Царюк Л. Фразеологізми з назвами Великодніх свят в українському діалектному мовленні. 2019. URL: <file:///D:/User/Downloads/%D0%A4%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%95%D0%9E%D0%9B%D0%.pdf>
- 32.Кононенко І. В. Мова у контексті культури: монографія. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2008. 390 с.
- 33.Кононенко Н., Сальник І. Використання перевернутого навчання в освітньому процесі з фізики. URL: <file:///D:/User/Downloads/1796-3132-1-PB.pdf>
- 34.Кононенко О. Українська міфологія. Символіка. Харків, 2017. 159 с.
- 35.Кравець Л. В. Метафорична репрезентація концепту *час* в українській поезії ХХ ст. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета-оцінка* : зб. наук. пр. К., 2007. С. 192-197.
- 36.Кучерук О. Формування лексичної компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням методу проєктів. *Українська мова і література в школах України*. 2018. № 1. С. 26–31.
- 37.Лещенко Г. П. Компетентнісний підхід до вивчення фразеології в загальноосвітній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (2). С. 108-112.

- 38.Литвиненко О. Ю. Відображення темпорального коду культури через міфологізовані етикетні перформативні фразеологізовані сполучення. URL:<https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8904a547-a930-420e-97ae-f3adefc69224/content>
- 39.Литвинова С. Г. Технології навчання учнів у хмаро орієнтованому навчальному середовищі загальноосвітнього навчального закладу. *Інформаційні технології і засоби навчання Інститут інформаційних технологій і засобів навчання* 2015. Т. 47. №3. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2015_47_3_7.
- 40.Ляшенко І.В. Компонентний аналіз комунікативної компетенції майбутніх юристів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип.1. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/231769651.pdf>.
- 41.Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2001. 18 с.
- 42.Мицан Д. М. Український фразеологізм сім днів на тиждень. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип.18. С.57-61. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9f667acc-4fe7-47d7-8849-36ed529e2f2c/content>
- 43.Мороз О. А., Постельникова Л. Р. Урок української лексикології в сучасній школі: традиційний та інноваційний підходи. *Інноваційна педагогіка*. 2020 Вип. 30 (Т.2). С. 76-80.
- 44.Ніколайчук Х. Польські темпоральні фразеологізми в словникових дефініціях і текстах. *Проблеми слов'янознавства probl. Slavonic stud.* 2012. Вип. 61. С. 186–198.
- 45.Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика : монографія. URL: <https://nashformat.ua/products/suchasna-ukrainska-lingvodydaktyka-normy-v-terminologii-i-movna-praktyka-fahivtsiv-921840?srsltid=AfmBOorZL-r3UOj PfBv35 L DbR9QkJqXctNeNpncsgoeRPCMh16Y7DSqm#gallery-6>
- 46.Павлушенко О. А. Вербальна експлікація концепту *час* в авторській картині світу Ліни Костенко. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного*

- університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Філологія (мовознавство). 2017. Вип. 25. С. 113–122.
- 47.Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.
- 48.Петрушенко О. О. Лексико-семантична польова структура *час* у науковій лінгвостилістичній парадигмі (поетичний дискурс др. пол. ХХ ст.): монографія. Тернопіль: Крок. 2013. 199 с.
- 49.Пішта П. Я. Методика перевірки лексичної компетентності. *Матеріали науково-практичної конференції*. 17-18 червня 2022. Полтава, 2022. С.20-23.
- 50.Полянiчко О. Д. Компоненти змісту лексичної компетентності майбутніх учителів історії. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 2. С. 141-146.
- 51.Прасова І. В. Фразеологізми української та англійської мов на позначення граничності: кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступеня магістр: спец. 014.01 Середня освіта (Укр. мова і літ.). Харків, 2024. 67 с.: + дод. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/140bf112-4eb7-4773-baa3-25ba8e9df0db/full>
- 52.Прислів'я та приказки про дні тижня. URL: <https://dovidka.biz.ua/prysliv-ya-pro-dni-tyzhnya/>
- 53.Прислів'я та приказки: про минуле та майбутнє. URL: https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/prykazky_mynule-i-maibutne/
- 54.Прислів'я та приказки про молодість. URL: https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/prykazky_molodist/
- 55.Прислів'я та приказки про старість та життєвий досвід. URL: <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/21-pryslivia-ta-prykazky-pro-starist-ta-zhyttievyyi-dosvid>
- 56.Прислів'я і приказки про час та його супутників (дні тижня, місяці, пори року) URL: <https://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/1542-pryslivia-ta-prykazky-pro-chas-ta-iogo-suputnykiv-dni-tyzhnia-misiatsi-pory-roku>

- 57.Протасова К. Ю. Розвиток творчої та компетентної особистості шляхом упровадження інноваційних медіатехнологій на уроках української мови і літератури. *Українська література: проблеми і перспективи*: матеріали І Всеукраїнської заочної науково-практичної Інтернет-конференції. Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2020. С.160-166.
- 58.Ромашевська В. О., Краєвська О. Д. Поняття категорії простору на матеріалі фразеологічних одиниць в англійській та українській мовах. *Вісник студентського наукового товариства*. Донецьк. 2017. №8. Т.2 С. 143-146.
- 59.Рудюк Т. Дослідження проблеми формування лексико-фразеологічної компетентності старшокласників на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. *Science and Education*. 2018. №4. С. 73-79. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2018/4_2018/9.pdf
- 60.Рускуліс Л. Методологічна сутність категорії «лінгвістична компетентність» у сучасному освітньому просторі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 1. С. 228–232.
- 61.Савицька, А. П. До питання формування лексичної компетентності майбутніх операторів військових БПЛА. *Інноваційна педагогіка*. 2025. № 86. Т. 2. С. 125-130.
- 62.Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
- 63.Северенюк В. М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.
- 64.Словник фразеологічних синонімів. URL: <https://rozum.org.ua/index.php?a=term&d=24&t=512>
- 65.Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко [та ін.]; відп. ред. В. О. Винник. Київ: Наукова думка, 2003. 788 с.

- 66.Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. К.: Наук. думка, 2014. 1098 с.
- 67.Слюніна О. В. Усі уроки української мови. 11 клас. I семестр. Профіль – українська філологія. Х.: Вид. група «Основа», 2019. 400 с.
- 68.Соловець Л. О. Джерела фразеологізмів етнокulturознавчого змісту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 8. С. 52–56.
- 69.Сторонська С. О. Категорія темпоральності у вимірах німецьких паремій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 47. Т. 2. С. 127-130. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v47/part_2/31.pdf
- 70.Суховій О. О. Тематичне поле віку людини в українській фразеології: етнолінгвістичний і лінгвокультурологічний підходи. 2004. URL: [file:/// D:/User/Downloads/apyl_2004_10_19.pdf](file:///D:/User/Downloads/apyl_2004_10_19.pdf)
- 71.Терещенко С. Фразеологізми та паремії з компонентом-антицизмом у текстах В. Короткевича. *Наукові записки НаУКМА*. Мовознавство. 2019. Том 2. С. 65-69.
- 72.Тимкова В. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеології студентами-аграріями. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2017. № 36. С. 74-79. URL: <file:///D:/User/Desktop/alexi,+14.pdf>
- 73.Українська мова (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / А. А. Ворон, В. А. Солопенко. К.: Освіта, 2018. 288 с.
- 74.Українська мова (профільний рівень). Програма для 10-11-х класів ЗНЗ. 2017. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58818/>
- 75.Українська мова (рівень стандарту). Навчальна програма для 10-11-х класів ЗНЗ. 2017. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/>

- 76.Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / [Богуш А.М., Трифонова О.С., Кисельова О.І. та ін.]; за ред. акад. А.М. Богуш. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
- 77.Фразеологізми зі словом життя. URL: <https://dovidka.biz.ua/frazeolohizmy-zi-slovom-zhyttya/>
- 78.Хом'як І., Каркіч І. Компетентнісний підхід до навчання лексики в загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 2019. № 10. С. 2–5.
- 79.Цегельська М. В. Семантичні особливості фразеологізмів на позначення часу в українській мові. URL: <https://surli.cc/cskkon>
- 80.Циганок І. Б., Казанжи А. І. Українські темпоральні фраземи як засіб удосконалення мовленнєвої компетентності старшокласників. *Innovative Approaches in Modern Science and Technology: 2-nd International Scientific and Practical Conference (June 18-20, 2025. Lisbon, Portugal)*. Лісабон. С.323-327.
- 81.Циганок І. Б., Казанжи А. І. Українські темпоральні фраземи на позначення вікових періодів життя людини. *Research in Science, Technology and Economics: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. December 10-12, 2025. Luxembourg, Luxembourg*. Р. 597-599.
- 82.Цимбал С.В. Категорії темпоральності та локативності в мовній картині світу китайського етносу. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2016. №37. С. 201-215.
- 83.Шаповал Я. В. Структурно-семантичні параметри фразеологічних одиниць із національно маркованим компонентом та інноваційні методики вивчення фразеологізмів у старшій школі. *Кривий Ріг*, 2023. 105 с. URL: <https://surli.cc/bwnnxb>
- 84.Швачко С. О. Вербалізація концептів: внутрішньомовні та міжмовні аспекти. Суми: СумДУ, 2017. 105 с.
- 85.Янчук Н. Програма експериментального слова і фразеологізму в аспекті функціонально-комунікативного вивчення мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 14–17.

86. Ярема І. А. Зміст формування англомовної лексичної компетентності в професійно орієнтованому говорінні студентів металургійних спеціальностей. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія : Педагогічні науки. Запоріжжя, 2012. Вип. 1 (17). С.197–203.
87. Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблеми переосмислення. *Україна культурна спадщина, національна свідомість, культурність*. Львів. 2020. №33. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=374>.
88. Яцьків М. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. *Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції*. Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада 2013 року. Ужгород, 2014. Вип. 8 (27). С. 253–262.
89. Gries S. T. Phraseology and Linguistic Theory: A Brief Survey. *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. 2008. P. 3-25. URL: <https://www.studocu.com/uk/document/1%D1%8Cvivs%D1%8Ckiy-natsional%D1%8Cniy-universitet-imeni-ivana-franka/metodika-vikladannya-fakhovikh-distsiplin-u-seredniy-shkoli-osvita/phraseology-and-linguistic-theory-a-comprehensive-overview-eng-101/127896653>
90. Romaniuk S. *Struktura kategorii temporalności we współczesnym języku ukraińskim*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2012. 314 s.
91. Flipped Learning Network (FLN). The Four Pillars of F-L-I-P™. 2014. URL: <https://flippedlearning.org/definition-of-flipped-learning/>

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (10 КЛАС)

Тема. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ, СИНОНІМІЯ ТА АНТОНІМІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мета уроку: навчальна – полягає у поглибленні лексичних понять полісемії, синонімії, антонімії через засоби темпоральної фразеології задля удосконалення лексичної компетентності; розвивальна – сприятиме формуванню критичного мислення та співпраці: виховна – самостійність та відповідальність

Обладнання та матеріали: покликання на відеолекцію та додаткову літературу, онлайн-тести, презентації, підручник з української мови,

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, застосування вмінь.

Форма проведення: перевернутий урок (Flipped Classroom).

I. Позакласний етап уроку (самостійна робота старшокласників вдома)

Ознайомлення з матеріалом: 1) перегляньте відеоуроки А. Онатій для 10 класу «Лексичні та фразеологічні синоніми, антоніми. Синонімічне багатство мови» (<https://surl.li/atqgw>) та «Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів» (<https://surl.li/wfyjkk>), які створено за чинними програмами з української мови (профільний рівень) і розміщено на безкоштовній платформі «Всеукраїнська школа онлайн»; тривалість – 5-6 хвилин; 2) опрацюйте довідкову літературу: у «Словнику фразеологічної антонімії української мови» В. Г. Калашника, Ж. В. Колоїз (К., 2006, <https://dpz1.dp.ua/files/pdf>) прочитайте вступну статтю «Явище фразеологічної антонімії»; ознайомтесь зі «Словником фразеологічних синонімів» (автори

М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський, К., 1988), прочитавши передмову та статтю про будову і зміст словника (https://archive.org/details/sl0vnik_fr/page/3/mode/2up).

Первинне закріплення: розв'яжіть онлайн-тести з означеної теми, перейшовши на інтерактивну платформу LearningApps.org. за покликанням <https://learningapps.org/tutorial.php>.

Підготовка питань: запишіть незрозумілі питання для обговорення в класі.

II. Урок у класі (активна діяльність учнів)

Організаційний момент: Привітання, перевірка готовності.

Актуалізація опорних знань: Обговорення питань, які виникли під час перегляду відеоуроку та опрацювання довідкової літератури.

1. Чим відрізняються фразеологічні синоніми і варіанти? Наприклад,
  - фразеологічні синоніми: від зорі до зорі і від початку до кінця (сповна);
  - фразеологічні варіанти: і оком не мигнув і оком не моргнув (швидко).
2. Яким чином пов'язані лексичні синоніми та антоніми з фразеологічними?
3. В чому специфіка багатозначних фразеологізмів? Яким чином ФО стає багатозначною?

Робота з підручником з української мови (профільний рівень) під час вивчення теми «Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів» учні виконують вправи на визначення з ряду фразем фразеологічних синонімів (№ 248); на добір до поданих слів фразеологічних антонімів (№ 249).

Мотивація та постановка проблемного питання (слово вчителя): сьогодні на уроці «перевернутого навчання», використовуючи вивчену вдома інформацію, маємо виконати спеціальне завдання на дослідження фразеологічних одиниць, які позначають час. Така фразеологія називається темпоральною.

Час як фундаментальне поняття науки залишається одним із найпотаємніших феноменів світу і свідомості людини. Найбільш повно і точно

час реалізується в культурі народу, яка створюється, передається і зберігається, трансформуючись завдяки коду, зокрема і темпоральному коду, де репрезентуються образи через позначення часу.

Фразеологізми з компонентом темпоронімом – це стійкі вирази зі сталим значенням, що передає різні часові відношення у мові. Їх класифікують як і фразеологізми інших груп: 1) з семантико-функційного погляду, 2) за генезою, 3) за стилістичним забарвленням. Важливість темпоральної фразеології полягає в тому, що вона охоплює велику кількість прислів'їв і приказок (паремій), які є етнічно маркованими, тому на основі їх змісту можна описати особливості національного менталітету, систему цінностей, історію, культуру, звичаї і традиції, наприклад, українців, бо саме відмінне розуміння часу є основою трактування різних культур. Тож, переходимо до наступного завдання.

Робота над мініпроектами. Вчитель надає учням пояснення про сутність проектної діяльності на уроці і розроблену для здобувачів «Технологічну карту підготовки», в якій зазначено необхідну інформацію, як-от: правила оформлення інформації, обсяг проектної роботи, кількість джерел для опрацювання, коментарі щодо стислого викладу цікавих фактів у роботі, на захист якої відводиться до 3 хвилин.

Учні працюють у групах над мініпроектами, обравши одну з запропонованих тем:

- «Значення та походження фразеологізма *на Миколи та й ніколи*»;
- «Багатозначність темпоральних фразем»;
- «Семантика та генеза фразеологізма *як сніг на голову*»;
- «Антонімія і синонімія темпоральних фразем»;
- «Семантика та генеза фразеологізма *краще тепер, ніж у четвер*».

Захист презентацій до колективних мініпроектів.

Вправа-гра «Самокритика»: учень має описати свою роботу на уроці за допомогою фразеологізмів (бити байдики, ловити гав, рахувати мух, ламати голову, працювати не розгинаючи спини / не піднімаючи голови тощо).

Підсумок уроку. Слово вчителя

Сьогодні на уроці ви переконалися, наскільки багата українська фразеологія, у фразеологічному фонді мови виокремлюємо і темпоральну фразеологію, і зоофраземіку, і фітофразеологію та інші галузі. Чимала кількість таких фразеологізмів має національно-культурний компонент, саме він визначається за допомогою семантики часу, місця тощо. Сподіваюся, ви вивчили і на уроці, і під час створення проєкту та презентації до нього, і готуючись до уроку вдома, нові фразеологізми. Ми вчимося упродовж життя, тож, постійно збагачуйте власне мовлення, завжди використовуйте мовні одиниці з правильним значенням у відповідному контексті. Дайте відповіді на питання.

- Які фразеологізми ви найчастіше використовуєте в своєму мовленні?
- Дайте визначення темпорофраземи. У чому специфіка темпоральної фразеології? В чому полягає її користь під час навчання? Як ви це можете пояснити?
- Які знання та вміння розвиває командна робота над дослідницьким проєктом?

Обговорення результатів уроку. Оцінювання.

Рефлексія. Метод «Мікрофон»

- Що нового я дізнався сьогодні на уроці?
- Чи задоволений я своєю роботою та її результатами?

Домашнє завдання

1. Виконайте завдання на поглиблення знань: створіть навчальний ілюстрований контент до теми «Фразеологічні синоніми та антоніми» для учнів 5 класу.

Додаток 2

План роботи
лінгвістичного гуртка
«Темпоральний код української фраземіки»

№	Тема засідання	Вправи
1.	Українська фразеологія: аспекти вивчення та функції в мові	<p><i>Вправа 1.</i> Розмежуйте синтаксично вільні та фразеологічні словосполучення, поясніть свою думку: <i>березова каша, березовий гай, темний ліс, хвойний ліс, зайчик-побігайчик, заєць-біляк, витягнути ноги, болять ноги, рукою подати, махнути рукою, мухам дулі давати, як мухи на мед, як медом помазано, ні туди ні сюди, принеси сюди, туди не йди.</i></p> <p><i>Вправа 2.</i> Перешіть фразеологізми, встановіть їх значення, виділіть одиниці з національно-культурним компонентом, доведіть власну думку: <i>сорока на хвості принесла; не за горами; як сніг на голову; передати куті меду; сталевий характер; як писанка; сім верст пішки за кусок кишки; і оком не моргнув; Аріаднина нитка; прийшов, побачив, перемиг; родичі гарбузові; все йде, все минає; язиката Феська; як сніг на голову; ні в тин, ні в дугу; лепетати язиком; собаці собача смерть; тепле місце; ні туди ні сюди; відставної кози барабанщик; за Федорове жито його ж і бито; і конем не об'їдеш.</i></p> <p><i>Вправа 3.</i> Розподіліть вищеподані приклади (з вправи 2) на три групи: а) на позначення особи;</p>

		<p>б) з семантикою місця (локативні); в) з темпоральним значенням.</p> <p><i>Вправа 4.</i> Складіть діалог відповідно до заданої комунікативної ситуації, використавши ФО з трьох груп: на позначення особи (осіб), місця і часу (спілкування між особами відбувається в певному місці, в певний час (за теорією Б. Рассела).</p> <p><i>Вправа 5.</i> Завершіть речення, додавши фразеологізми: 1) Та тут рукою... 2) Ми з сусідкою давно ... побили. 3) Бути чи ... 4) Він мені потрібен, як п'яте колесо до... 5) Всяк кулик у своєму болоті...</p>																
2.	<p>Генетична класифікація фразем української мови</p>	<p><i>Вправа 1.</i> Випишіть із фразеологічного словника або пригадайте приклади фразем за походженням, доповніть таблицю:</p> <table border="1" data-bbox="721 1249 1506 1758"> <thead> <tr> <th>Джерело фраземи</th> <th>Приклади</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Народного походження</td> <td>точити ляси</td> </tr> <tr> <td>З професійної галузі</td> <td>брати на мушку</td> </tr> <tr> <td>Античного походження</td> <td>Танталові муки</td> </tr> <tr> <td>З релігійної сфери</td> <td>манна небесна</td> </tr> <tr> <td>Паремії</td> <td>ліс рубають – тріски летять</td> </tr> <tr> <td>Крилаті вислови видатних осіб</td> <td>Ромео і Джульєта</td> </tr> <tr> <td>Запозичені ФО</td> <td>табула раса</td> </tr> </tbody> </table> <p><i>Вправа 2.</i> Створіть презентацію на тему «Походження фразеологізмів».</p> <p><i>Вправа 3.</i> Складіть діалог на тему за власним вибором, де б доречно використовувалися</p>	Джерело фраземи	Приклади	Народного походження	точити ляси	З професійної галузі	брати на мушку	Античного походження	Танталові муки	З релігійної сфери	манна небесна	Паремії	ліс рубають – тріски летять	Крилаті вислови видатних осіб	Ромео і Джульєта	Запозичені ФО	табула раса
Джерело фраземи	Приклади																	
Народного походження	точити ляси																	
З професійної галузі	брати на мушку																	
Античного походження	Танталові муки																	
З релігійної сфери	манна небесна																	
Паремії	ліс рубають – тріски летять																	
Крилаті вислови видатних осіб	Ромео і Джульєта																	
Запозичені ФО	табула раса																	

		фразеологізми.
3.	Поняття про темпоральну українську фраземіку, її значення, варіанти синоніми, антоніми	<p><i>Вправа 1.</i> Доберіть, користуючись словником, фразеологічні синоніми, антоніми та варіанти до темпоральних ФО, пояснивши їх значення: від зорі до зорі; одну секундочку; за царя Гороха, як було людей трохи; до закінчення століття; поки рак на горі свисне; до білого снігу; до глибокого снігу; як у спасівку соловейко заспіває; на віки вічні; в миг (мить) ока; в один миг; в одну мить; мелькнути п'ятами; за якусь мить; і оком не встиг мигнути / моргнути; як сніг на голову з ясного неба; рано чи пізно; до часу, свого часу; кам'яний вік; ні світ ні зоря.</p> <p><i>Вправа 2.</i> Випишіть темпоральні фраземи на позначення вікових періодів у житті людини, встановіть значення: бабине літо; на літа; за тридев'ять земель; літа виходять; у літах; раз по раз; до віку; не по літах; хлопчик-мізинчик; друга молодість, старість – не радість; кожен божий день; ловити кожну хвилину / мить; ловити момент; ось тобі, бабо, й Юра; ще молоко на губах не обсохло; на все свій час; настане час – не стане й нас; не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий.</p> <p><i>Вправа 3.</i> Напишіть невеликий монолог (0,5 сторінки) на тему «Швидкоплинність людського життя», використайте темпоральні фраземи на позначення вікових періодів у житті людини.</p>
4.	Етнічна	<i>Вправа 1.</i> Розподіліть у 2 колонки етикетні

	<p>маркованість темпоральних фразеологізмів української мови</p>	<p>темпоральні фрази: у першу – з позитивним, у другу – з негативним маркуванням: дай Вам боже довгий вік; на віку, як на довгій ниві; щоб тебе не минула лиха година; побий тебе кара Господня; дай Боже, час добрий; дай Боже щасливу годину; щоб на тебе прийшла чорна година; хай на вас лиха година! щоб тебе лиха година знала; побий (побила б) тебе лиха година!</p> <p><i>Вправа 2.</i> Складіть діалог на тему «Зустріч друзів», використайте етикетні темпоральні фразеологічні одиниці для передачі радості/незадоволення.</p> <p><i>Вправа 3.</i> Виберіть із фразеологічного словника (зі слайду на екрані) фразеологічні варіанти до поданих темпоральних ФО, прокоментуйте їх національно-культурну маркованість.</p> <p><i>Вправа 4.</i> Перегляньте презентацію вчителя, з’ясуйте семантику фразеологічних одиниць з компонентом темпоронімом, визначте, які значеннєві фразеогрупи можна серед них визначити.</p>
5.	<p>Стилістичні функції темпоральних фразем української мови</p>	<p><i>Вправа 1.</i> Пригадайте й озвучте фразеологізми з програмових художніх текстів українських та зарубіжних авторів, поясніть стилістичні функції темпоральних фразем у художньому тексті.</p> <p><i>Вправа 2.</i> Прочитайте уривок з художнього тексту, знайдіть темпоральні ФО, визначте їх значення, стилістичне маркування та мовну</p>

ситуацію, в якій доречно використовувати такі фразеологізми.

Вправа 3. Допишіть кінцеві сегменти в українських пареміях з темпоронімом. У якому значенні їх використовують у мові? Для якого функційного стилю вони притаманні? Поясніть, чому вчить нас народна мудрість, закодована у пареміях?

- Все на світі – до пори до ...
- Згаяного часу й конем не...
- Коваль клепле, поки...
- Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину...
- Краще нині горбець, як завтра...
- Куй залізо, поки...
- На годину спізнився, за рік...
- Одне сьогодні краще двох...
- Сьогодні пан, а завтра...
- Влітку один тиждень рік...
- Не все коту Масниця, прийде середа й...
- Згоджусь я тобі не тепер, то в...
- Сім п'ятниць на ...
- Субота не робота, а в неділю нема...

Вправа 4. Випишіть з фразеологічного словника або художніх текстів фразеологізми на позначення часу. За внутрішньою формою зафіксованих ФО встановіть особливості концептуалізації часу, продовживши роботу над нижчеподаним прикладом: **концепт часу**

		<p>вербалізується в українській фразеології за допомогою таких значень:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ‘гроші’ – час – це гроші»; - ‘лікар’ – час все лікує; - ‘учитель’ – час усього навчить і т.д.
6.	Узагальнення вивченого	<p><i>Вправа 1.</i> Знайдіть і виправте помилки щодо використання фразеологізмів у фрагментах художніх текстів, зверніть увагу і на пунктуацію при правописі цих ФО в тексті.</p> <p><i>Вправа 2.</i> У яких функційних стилях української мови найчастіше використовують фразеологічні одиниці, зокрема і темпоральні, а в яких їх взагалі немає? Наведіть приклади.</p>